



**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ**

Державний біотехнологічний університет

**Факультет менеджменту,
адміністрування та права**

Кафедра педагогіки та психології

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ
«ПСИХОЛОГІЯ ТВОРЧОСТІ»
ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ПЕРШОГО
(БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

спеціальність *015 «Професійна освіта»*
(015.37 Аграрне виробництво, переробка
сільськогосподарської продукції та харчові технології)
форми навчання *денна та заочна*

Харків, 2022

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ
«ПСИХОЛОГІЯ ТВОРЧОСТІ»
ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ПЕРШОГО
(БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

спеціальність *015 «Професійна освіта»*
(015.37 Аграрне виробництво, переробка
сільськогосподарської продукції та харчові технології)
форми навчання *денна та заочна*

**Затверджено
рішенням Науково-методичної
ради факультету
МАП ДБТУ
Протокол № 2
від 23.02.2022р**

Харків 2022

Психологія творчості: конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, спеціальності 015 «Професійна освіта» (015.37 Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології), денної та заочної форми навчання; упоряд. Є.Л. Скворчевська – Харків: ДБТУ, 2022. – 138 с.

В лекціях розглядаються загальне уявлення про психологію творчості. Підходи до вивчення творчості у вітчизняній та зарубіжній психології. Лекції призначені для студентів, що навчаються за спеціальністю 015 «Професійна освіта» (015.37 Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології).

Відповідальний за випуск: к.псих.н., доцент Скворчевська Є.Л.

Схвалено і рекомендовано до друку науково-методичною радою факультету менеджменту, адміністрування та права ДБТУ (протокол №2 від 23.02.2022)

© Є.Л. Скворчевська Є.Л.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ
«ПСИХОЛОГІЯ ТВОРЧОСТІ»
ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ПЕРШОГО
(БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ
спеціальності 015 «Професійна освіта» (015.37 Аграрне
виробництво, переробка сільськогосподарської продукції
та харчові технології),
денної та заочної форми навчання.
Упорядник**

Скворчевська Є.Л.

ЗМІСТ

Модуль 1. Особливості творчої діяльності.....	6
Змістовий модуль 1. Творчість як психічне явище та об'єкт дослідження....	6
ЛЕКЦІЯ 1. Предмет і методи психології творчості.....	6
ЛЕКЦІЯ 2. Підходи до вивчення творчості у вітчизняній психологічній науці.....	30
ЛЕКЦІЯ 3. Дослідження творчості в зарубіжній психології.....	41
ЛЕКЦІЯ 4. Особливості творчого процесу.....	53
Змістовий модуль 2. Творчі здібності (креативність).....	69
ЛЕКЦІЯ 5. Творчий потенціал особистості.....	69
ЛЕКЦІЯ 6. Креативність у структурі загальних здібностей.....	79
ЛЕКЦІЯ 7. Методи розвитку творчих здібностей.....	96
ЛЕКЦІЯ 8. Психологічний механізм розвитку креативності.....	111
ЛЕКЦІЯ 9. Розвиток креативності в родині і школі.....	127

Модуль 1. Особливості творчої діяльності

Змістовий модуль 1. Творчість як психічне явище та об'єкт дослідження

Тема 1. Предмет і методи психології творчості

ПЛАН

- 1. Поняття про творчість.*
- 2. Творчість як об'єкт дослідження.*
- 3. Методи психологічного дослідження творчості: А) Самозвіти творців. Б) Біографічний метод. В) Моделюючий експеримент. Г) Метод «креативного поля». Д) Розв'язування творчих задач. Е) Тестування. Ж) Аналіз продуктів діяльності та ін.*

1. Поняття про творчість

Психологія творчості – це розділ психології, що вивчає творчу діяльність, творення людиною нового, оригінального в різних сферах діяльності, перш за все: в науці, техніці, мистецтві, а також у повсякденному

житті, побуті; формування, розвиток і структуру творчого потенціалу людини.

Творчість – це процес діяльності, в результаті якого створюються якісно нові об'єкти і духовні цінності та ін.

Креативність – (англ. Create – створювати, creative – творчий, творчий) – це творчі здібності, які характеризуються готовністю до створення принципово нових ідей, що відхиляються від традиційних або прийнятих схем мислення, і що входять в структуру обдарованості як незалежний чинник, а також здатність вирішувати проблеми, що виникають всередині статичних систем.

Креативна особистість інтуїтивно відчуває, що потрібно для створення нової ідеї, рішення складного завдання: додати одну деталь або перевернути все догори ногами, придумати принципово нове або розібрати і скласти по-іншому щось вже звичне, діяти

у супереч поширеним стереотипам або просто знайти спосіб поглянути на статичні системи динамічно.

Переваги креативності:

1. Креативність допомагає вирішувати існуючі проблеми, адже саме хороша ідея здатна допомогти знайти вихід з тупикової ситуації.

2. Креативне мислення підштовхує особистість знаходити самі незвичайні шляхи розвитку.

3. Креативність робить життя нескінченно різноманітним.

4. Креативність дозволяє реалізувати творчий задум.

5. Креативність допомагає знайти шляхи для самореалізації.

Прояви креативності в повсякденному житті

Реклама. Креатив не тільки робить рекламне послання унікальним і незабутнім, але і сприяє економії коштів.

Рішення управлінських завдань. Уміння знайти незвичайний хід, незвичайну мотивацію, інноваційне рішення - все це сприяє найкращому ведення бізнесу.

Сучасне мистецтво. Багато хто вважає, що в мистецтві все давно сказано, все теми вичерпані. Новаторські ідеї і твори, неординарне креативне бачення світу дозволяє сучасним авторам по-новому розкрити навіть самі вивчені теми.

Як розвинути креативність?

Абрахам Маслоу вважав, що *креативність* – це творча спрямованість, природжено властива всім, але втрачаєма більшістю під впливом середовища.

Розглянемо методи розвитку креативності:

1. Метод мозкового штурму. Один з найпоширеніших і використовуваних методів. Кілька людей пропонують свої ідеї і міркування з певної проблеми. Основне, що потрібно пам'ятати, - ідеї повинні висловлюватися будь-які.

2. Метод синектики. Базується на властивості нашого мозку встановлювати асоціативні зв'язки. Використовуються 4 види аналогій: пряма, особиста, символічна, фантастична.

Пряма – люди шукають у зовнішньому світі структурні і функціональні аналоги.

Особиста – відчувати себе частиною проблеми.

Символічна – завдання позначити предмет 2 протилежними словами, наприклад: оптимістична – трагедія.

Фантастична – уявити, що чудесні сили вирішили за вас проблему: як саме, описати цей процес.

3. *Метод фокальних об'єктів*. Полягає у виборі будь-яких предметів і приєднання їх ознак об'єкта, який ми хотіли б вдосконалювати. Суть даного методу – у поєднанні найнеймовірніших характеристик з об'єктом і надалі їх домислюванням до стану реальності.

Отже, креативність потрібно розвивати та використовувати у розв'язанні повсякденних завдань, як у навчанні, так і в професійній діяльності.

Розглянемо поняття «творчості». Загальноприйнятого визначення творчості, як зазначає Я.О.Пономарьов, не існує у найбільш загальному вигляді вона являє собою психічний процес створення людиною нових матеріальних і духовних продуктів, під час якого потрібно виходити за межі існуючих знань, уявлень,

способів дії тощо. Питання про структуру та елементи творчого процесу наразі є доволі суперечливим. Успішність творчості забезпечують:

- творче (продуктивне) мислення (створення суб'єктивно нових інтелектуальних продуктів в процесі розв'язання розумових задач);

- творча уява (процес побудови нових психічних образів шляхом переробки досвіду, набутого людиною упродовж життя);

- інтуїція (процес розв'язання розумових задач, коли людина отримує відповідь, в правильності якої вона переконана, але не може логічно пояснити чому саме і як вона її отримала);

- натхнення (стан найвищого піднесення творчих сил);

- осявання (раптове прояснення свідомості, яке дозволяє отримати вирішення творчої задачі) тощо.

Я.О. Пономарьов виділяв три типи знань про психологію творчості, які виникли, виходячи з його положень про етапи розвитку гносеологічного механізму психологічного пізнання:

1. *споглядально-пояснювальний (синкретичний)* – цей тип знань характеризується тим, що при продукуванні знань даного типу дослідник не втручається навмисно в хід досліджуваних подій, він фіксує і описує їх. У психології творчості споглядальні знання виростають з практики, життєвого досвіду, літературних творів, вони систематизують все те, що доступно кожному члену суспільства.

2. *емпіричний (багатоаспектний)* – цей тип знань відрізняється від першого типу знань,

перш за все, досвідченим підходом, який відповідає тій чи іншій практичній потреби. На цьому рівні відбувається аналіз різних сторін досліджуваних явищ, виділяються безліч критеріїв, за якими будується аналіз.

3. *дієво-перетворюючий (системний)* – даний тип знань необхідний для упорядкування та систематизації емпіричної багатоаспектності. В основі даного типу знання лежить принцип взаємодії, який спирається на структурно-рівневу теорію.

Доведено, що потужними чинниками творчого процесу є несвідомі психічні явища (*інстинкти* – вроджені форми поведінки, які забезпечують пристосування організму до типових для нього умов життя; *потяги* – інстинктивні бажання, які примушують діяти в напрямку їхнього задоволення), *архетипи* – «первісні образи» колективного (загальнолюдського) несвідомого) тощо.

Важливу роль у творчості відіграють також *емоції й почуття людини*.

Наприклад, К.С.Станіславський вважав емоційну сферу головним «двигуном» творчості, а І.П.Павлов писав, що наука вимагає від людини «великої пристрасності», яка є однією з головних якостей вченого.

За наявності мети творчість набуває форму *творчої діяльності*, спрямованої на розв'язання певної *творчої задачі* (задачі, що не має готового вирішення).

Параметрами цієї діяльності (за В.О.Моляко) є суб'єкт (особистість), продукт творчості та умови, в яких вона здійснюється.

Творча діяльність передбачає наявність *креативності* (загальної здібності до творчості), *мотивації самоактуалізації* (намагання максимально розкрити та розширити власні можливості), а також *знань та навичок* у певній професійній сфері або сферах (науково-

виробничий, художній, політичний, спортивний, педагогічний тощо).

Людина, яка постійно виявляє бажання самостійно відшукувати нову інформацію, висувати нові ідеї, освоювати нові сфери діяльності може вважатися творчою особистістю (креативом). Вона прагне до творчості навіть тоді, коли остання не викликана безпосередніми вимогами ситуації.

Якщо творчій особистості притаманні *майстерність* (високий рівень опанування певної професії) і *талант* (індивідуально-специфічне поєднання високорозвинених здібностей, яке забезпечує видатні результати в одному або кількох видах діяльності), вона може знаходити принципово нові варіанти вирішення проблем, створювати оригінальні предмети, народжувати унікальні ідеї. Однак, непоодинокі випадки, коли *схильність до творчості* (нахил до творчої діяльності) не

підкріплюється ані талантом, ані майстерністю. Наприклад, у письменництві можна спостерігати явище графоманії (хворобливий потяг до безплідних занять літературою). Подібне зустрічається і в інших галузях людської діяльності.

2. Творчість як об'єкт дослідження

Перші спроби теоретичного вивчення творчості було зроблено філософами. Проблеми творчості в різні часи досліджували Августин, Ф.Аквінський, Ф.Бекон, А.Бергсон, Т.Гоббс, Р.Декарт, В.Дільтей, І.Кант, Ксенофан, В.Лейбніц, Дж.Локк, М.Лосський, Х.Ортега-і-Гасет, Платон, Г.Сковорода, Сократ, В.Соловйов, Б.Спіноза, Ф.Шеллінг, А.Шопенгауер та ін. Психологія творчості, як і психологія загалом, зароджується в річищі філософії, велика кількість продуктивних ідей, висунутих філософами, пізніше у свій спосіб розробляється психологами.

Наприклад, до них належить вельми популярна у XIX столітті проблема геніальності, як вищої форми людської життєдіяльності, висунута Ф.Шеллінгом.

На відміну від філософії, яка вивчає питання про сутність творчості, психологія концентрує увагу передусім на вивченні її психологічних умов, мотивів і механізмів. У XIX столітті психологами започатковуються, а у XX продовжуються дослідження художньої творчості (проблеми творчої уяви, інтуїтивного мислення (інтуїції), творчого екстазу, натхнення, особливостей несвідомого у творчості, творчості дітей, винахідників), вивчаються проблеми впливу на творчу особистість спадкових чинників, чинників статі тощо.

Гідний внесок у розвиток психології творчості зроблено українськими дослідниками В.І.Вернадським, Ю.З.Гільбухом,

Г.С.Костюком, О.П.Потебнею, В.А.Роменцем, В.О.Моляко, І.Я.Франко та ін.

У ХХ столітті під впливом науково-технічної революції також активно розвиваються дослідження у царині психології науки. Об'єктами дослідження стають проблеми науково-природничої та технічної творчості, творчої організації наукової та виробничої діяльності, психологічного стимулювання наукової творчості тощо.

Сучасна психологія творчості – це галузь психологічних досліджень, яка вивчає процес наукових відкриттів, винаходів, створення предметів мистецтва, творчу діяльність людей в науці (психологія науки), літературі, музиці, образотворчому та сценічному мистецтві (психологія мистецтва), у винахідництві та раціоналізаторстві (евріологія).

Серед досліджуваних питань:

1) творчість як процес;

- 2) ознаки творчої особистості;
- 3) проблема творчих здібностей (креативності) та творчої обдарованості;
- 4) умови розвитку креативності та ін.

3. Методи психологічного дослідження творчості

Творчість вважається одним з найскладніших психологічних явищ з огляду на можливості її вивчення. Творчий процес не підлягає регламентації, він спонтанно виникає та припиняється, його перебіг не можна повністю контролювати, оцінки результатів – вкрай суб'єктивні тощо. Проте, дослідники розробили низку ефективних методів психологічного дослідження творчості. Найбільш поширеними серед них є наступні.

А) Самозвіти творців. Цей метод спрямований на аналіз звітів вчених, письменників, винахідників та інших людей, які мають суттєві досягнення у творчій діяльності,

щодо перебігу, мотивів та психологічних проблем, пов'язаних з творчістю. Наприклад, звіти М.Складовської-Кюрі про те, як було відкрито новий хімічний елемент радій, допомогли психологам краще зрозуміти деякі особливості творчої праці вчених.

Б) Біографічний метод. Цей метод передбачає вивчення автобіографій, архівних документів, свідощів сучасників стосовно творців, що допомагає краще зрозуміти психологічні аспекти їхньої творчості. За В.О.Моляко, цей метод дозволяє прослідкувати за багатьма проявами творчого потенціалу людини протягом більш чи менш тривалого часу. Завдяки дослідженню біографій видатних митців, вчених та винахідників, зокрема, можна прослідкувати, як змінювалася з віком продуктивність їхньої творчості, встановити вікові проміжки, коли вона була найвищою.

Наприклад, відомо, що пік творчої продуктивності вчених – це 35 – 40 років.

В) Модельючий експеримент. Під час модельючого експерименту штучно створюється «ситуація творчості». Вона може являти собою варіант цікавої, невимушеної гри (імітаційна, наслідувальна активність, яка дозволяє розширити та збагатити власний досвід), де досліджуваний «перевтілюється» в іншу людину, починає поводитися як творча особистість і в такий спосіб реалізує досі нереалізовані здібності, потреби, нестандартні схеми поведінки. Наприклад, учасники експерименту грають ролі видатних музикантів В.Івасюк, В.Косма, Е.Л.Вебера та ін. Вони мусять створити пісню або композицію у стилі свого «героя».

Г) Метод «креативного поля» (Д.Б.Богоявленська).

Д.Б.Богоявленська розробляє концепцію «креативного поля». Вона виокремлює особливу «одиницю» аналізу творчості. Це інтелектуальна активність – феномен, що поєднує у собі інтелектуальні (розумові здібності) та не інтелектуальні (особистісні, мотиваційні) чинники розумової діяльності, але не зводиться до них.

Творчість – це функція інтелекту, опосередкованого мотиваційною структурою, яка або гальмує, або стимулює його прояви. Проявом інтелектуальної активності є інтелектуальна ініціатива, під якою розуміється продовження розумової діяльності «за межами потрібного». При цьому ідеться не лише про продовження розумової роботи, а про пізнавальну діяльність, що виходить за межі «практичної необхідності», «надситуативну» активність.

Для вивчення інтелектуальної активності розроблено «метод креативного поля», який дозволяє розподілити досліджуваних по трьох рівнях інтелектуальної активності:

- стимульно-продуктивному (відповідає прийняттю і продуктивному розв'язанню задач в межах раніше поставлених проблем, коли людина притримується вже знайденого способу дії, не намагаючись удосконалювати його);

- евристичному (відповідає відкриттю нових закономірностей емпіричним шляхом, коли людина проявляє певну ініціативу, але та має лише ситуативний характер);

- креативному (відповідає теоретичним відкриттям, коли людина намагається побудувати теорію, яка пояснює факти, ставить нову наукову проблему).

Д) Розв'язання творчих задач. Людині, з метою вивчення її креативних можливостей, пропонують спеціально розроблені творчі

задачі. Розв'язуючи їх, вона повинна подолати стереотипні уявлення, показати наявність творчих здібностей. Відмінність цього методу від моделюючого експерименту полягає в тому, що з досліджуваними не відбувається ніяких «перевтілень», вони залишаються «собою». Наприклад, досліджувані отримують завдання: «Як закреслити не відриваючи руку від паперу, чотири крапки квадрата трьома прямими лініями й повернутися до вихідної крапки?» Відповідь: Для того, щоб розв'язати це завдання треба відмовитися від шаблонних уявлень і вийти за межі простору, позначеного крапками.

Е) Тестування. Психологами розроблено спеціальні тести спрямовані на діагностику творчих здібностей та особливостей особистості, так чи інакше пов'язаних із творчістю. Тести, спрямовані на діагностику творчих здібностей, можуть бути побудовані як комплекси творчих завдань (тести

креативності). Їхня мета дослідити здібності до висування нових ідей, знаходження нетрадиційних способів розв'язання проблемних завдань на вербальному (мовному) (Тест Медніка) та невербальному (графічному) матеріалі (тести Торренса, Вільямса та ін.).

Типовими для тестів креативності є наступні завдання: назвати всі можливі засоби використання знайомого предмета; назвати всі предмети, що можуть належати певному класу (зокрема, перерахувати приклади рідин, що горять); продовжити метафору (зокрема, «жіноча краса подібна до осені, вона...»); зробити завершене зображення на підставі простої геометричної форми (наприклад, кола) тощо.

Наприклад, виконуючи тест Е.Торренса, досліджувані отримують таку інструкцію: «Перед вами бланк з недомальованими картинками. Вам необхідно домалювати їх.

Домальовувати можна що завгодно і як завгодно. Після завершення малюнку необхідно дати йому назву і підписати його у рядку знизу».

Тести, метою яких є дослідження особистісних факторів творчості, побудовані як опитувальники, на які відповідають або самі досліджувані (Опитувальник особистісної схильності до творчості Г.Девіса, Тест «Креативність» Н.В.Вишнякової, Методика самооцінки творчого потенціалу особистості О.Тунік та ін.), або експерти, які добре знають досліджуваних (Шкала рейтингу поведінкових характеристик Дж.Рензуллі, Методика А.А.Лосєвої та ін.).

Наприклад, виконуючи методику О.Тунік, досліджуваний серед 50 стверджень повинен обрати ті, які «пасують» йому більше за інші. Серед них наступні:

1. Якщо я не знаю правильної відповіді, то намагатимусь здогадатися про неї.

2 Мені не подобається планувати справи заздалегідь.

3. Я ніколи не оберу гри, з якою інші не знайомі.

4. Мені подобається займатися чимось новим.

5. Я нервую, якщо не знаю що буде далі та ін.

У методиці Рензулі (шкала 3), яка побудована на оцінках експертів, потрібно оцінити наявність у досліджуваного певних «творчих характеристик» за 4-х бальною шкалою:

1. Виявляє велику кмітливість...ставить запитання стосовно усього.

2. Може ризикувати; схильний до пригод.

3. Схильний до гри з ідеями тощо.

Ж) Аналіз результатів (продуктів) діяльності. Дослідження продуктів діяльності передбачає аналіз літературних, музичних творів, творів живопису, наукових праць, листів, мемуарів тощо з метою отримання психологічних відомостей стосовно авторів.

Наприклад, аналіз змісту пісенних текстів К.Кобейна свідчить про його суїцидальні нахили (бажання піти із життя). Власну життєву програму він визначив у рядку: «Краще згоріти ніж усохнути».

Для дослідження творчості використовується також низка інших методів. Це самопостереження творців та спостереження за ними, інтерв'ю з творчими особистостями, їх анкетування, метод експертної оцінки творчих здібностей особистості, констатуючий експеримент з метою визначення рівня креативності та ін.

*Тема 2. Підходи до вивчення творчості у
вітчизняній психологічній науці*

ПЛАН

- 1. Творчість як особливий вид «економії думки»
(О.О.Потебня).*
- 2. Творчість як сукупність рефлексів
(В.М.Бехтерєв).*
- 3. Засади наукової творчості (В.І.Вернадський).*
- 4. Концепція художньої творчості
Л.С.Виготського.*
- 5. Концепція «креативного поля»
Д.Б.Богоявленської.*
- 6. Творчість як взаємодія свідомості та
несвідомого (Я.О.Пономарьов).*
- 7. Творчість як результат «когнітивної
функціональної надлишковості»
(В.М.Дружинін).*

*1. Творчість як особливий вид «економії
думки» (О.О.Потебня)*

На перетині XIX – XX століття популярності набуває теорія «економії сил мислення» (Е.Мах, Р.Авенаріус). В її контексті творчість розуміється як особливий вид «економії думки». Вельми цікавою у цьому

сенсі є концепція, яку розробив Олександр Опанасович Потебня.

За О.О.Потебнею, *центральна ланка механізму творчої діяльності* – це інтуїція, несвідома робота. Під впливом несвідомого мова «пресує» думку. В мові зберігається більше психічної енергії, ніж потрібно для повсякденного спілкування. Цей залишок витрачається на художню та наукову творчість.

Процес творчості, за Потебнею, складається з трьох стадій: праці, несвідомої роботи та натхнення. Праця наповнює свідомість певним змістом, який потім стає предметом несвідомої роботи. Несвідома робота пов'язана з об'єктом праці. Натхнення – перехід з несвідомої сфери у свідомість готового висновку.

Потебня розглядає також проблеми: 1) геніальності творця; 2) творчої особистості; 3) методу дослідженні творчості. Для нього праця

генія – це, насамперед, незвичайна концентрація уваги, величезна чутливість, вміння бачити сутність речей, інтуїція, передбачення. До якостей творчої особистості належать, зокрема, фантазія, небанальність мислення, здатність долати шаблон, оригінальність, суб'єктивність, ерудиція тощо. Метод дослідження творчості – це самоспостереження творця.

2. Творчість як сукупність рефлексів (В.М.Бехтерєв)

Володимир Михайлович Бехтерєв трактує творчість з позицій *рефлексології* (психологічна концепція, що розглядає індивідуальну і групову психіку як сукупність співставлених рефлексів). Творча ситуація, за Бехтерєвим, це подразник. Творчість – реакція на нього, яка містить певну сукупність рефлексів. Подразник збуджує рефлекс зосередження, той викликає мімічно-соматичний рефлекс. Як результат

підвищується тонус організму, збуджується діяльність мозку.

В мозку утворюється домінанта, яка притягує до себе збудження від інших зон. Навколо домінанти концентрується увесь необхідний для розв'язання проблеми матеріал минулого досвіду. Він проходить відбір, аналіз, синтез. Одночасно процеси, які не мають відношення до подразника, гальмуються. Для успішної творчості необхідні відповідна обдарованість та виховання.

3. Засади наукової творчості

(В.І.Вернадський)

Володимир Іванович Вернадський аналізує засади наукової творчості, вивчає питання її продуктивності. Він вважає, що головними умовами успішності творчого пошуку в науці є детальний аналіз фактів, вміння бачити за частковим загальне, не обмежуватися описом *явища* (вияв чогось,

подія, випадок), а глибоко досліджувати його сутність та зв'язки з іншими явищами, простежувати історію *ідей* (мисленнєві образи, поняття), збирати якомога більший матеріал щодо предмету дослідження з літературних джерел, читати оригінали, вивчати загальні закономірності наукового пізнання, пов'язувати науку з іншими галузями, життям суспільства, не тільки розв'язувати проблеми але й знаходити нові.

4. Концепція художньої творчості

Л.С.Виготського

Лев Семенович Виготський створює засади психології мистецтва. На його думку, психологія повинна «захопити» людину в процесі творчості, дослідити як митець реалізує себе у творчості, мистецтві. Однак, для цього не потрібно «підглядати» за автором, або «підслуховувати» як він творить, достатньо зробити психологічний аналіз його творів.

Виготський досліджує художні твори, вирішуючи у такий спосіб дві взаємопов'язані задачі: 1) здійснити «об'єктивний» аналіз літературних текстів; 2) здійснити аналіз емоцій, які виникають у людей, в процесі їхнього сприймання. Він розробляє проблеми психології читача та психологічного впливу мистецтва.

Основною одиницею психології мистецтва Виготський вважає естетичну *реакцію*, яка створюється «особливою побудовою літературного тексту». Це «чиста» реакція. Її можна отримати тільки сприймаючи певний художній твір, оскільки вона «закладена» у його тексті, а не виходить із думок, вражень, потягів сприймаючого, які не мають до тексту прямого відношення.

5. *Концепція «креативного поля»*
(Д.Б.Богоявленська)

Діана Борисівна Богоявленська розробляє концепцію «креативного поля». Вона виокремлює особливу «одиницю» аналізу творчості. Це *інтелектуальна активність* – феномен, що поєднує у собі інтелектуальні (розумові здібності) та не інтелектуальні (особистісні, мотиваційні) чинники розумової діяльності, але не зводиться до них.

Творчість – функція інтелекту, опосередкованого мотиваційною структурою, яка або гальмує, або стимулює його прояви. Проявом інтелектуальної активності є *інтелектуальна ініціатива*, під якою розуміється продовження розумової діяльності «за межами потрібного». При цьому ідеться не лише про продовження розумової роботи, а про пізнавальну діяльність, що виходить за межі «практичної необхідності», «надситуативну» активність.

Для вивчення інтелектуальної активності розроблено *«метод креативного поля»*, який дозволяє розподілити досліджуваних по трьох рівнях інтелектуальної активності: стимульно-продуктивному (відповідає прийняттю і продуктивному розв'язанню задач в межах раніше поставлених проблем, коли людина притримується вже знайденого способу дії, не намагаючись удосконалювати його), евристичному (відповідає відкриттю нових закономірностей емпіричним шляхом, коли людина проявляє певну ініціативу, але та має лише ситуативний характер), креативному (відповідає теоретичним відкриттям, коли людина намагається побудувати теорію, яка пояснює факти, ставить нову наукову проблему).

6. Творчість як взаємодія свідомості та несвідомого (Я.О.Пономарьов)

Яків Олександрович Пономарьов вважає, що творчість базується на взаємодії двох сигнальних систем, які утворюють певну єдність в межах творчого процесу. Фактори першої сигнальної системи (образи) безпосередньо пов'язані з інтуїцією. Це імпульсивність, неусвідомленість творчих дій, їхня мимовільність. Фактори другої сигнальної системи (слова) плекають логічне мислення. Ідеться про рефлексивність, довільність, усвідомленість.

Інтуїція, за Я.О.Пономарьовим – це нижчий щабель інтелектуальної сфери, а логічне мислення – вищий. Вони взаємопов'язані: в процесі творчості має місце перехід з рівня на рівень.

Творча проблема формулюється на вищому, а розв'язується переважно на нижчому рівні. Взаємодія цих рівнів породжує нове знання (продукт творчості). Він не може бути

отриманий лише за допомогою логічного висновку, а передбачає використання інтуїції. Запорукою успішності розв'язання творчих задач є здатність діяти «в розумі», тобто високий інтелект.

Креативність, за Я.О.Пономарьовим, тісно пов'язана з двома властивостями особистості: *інтенсивністю пошукової мотивації та чутливістю до побічних утворень*, що виникають у процесі мислення.

7. Творчість як результат «когнітивної функціональної надлишковості»
(В.М.Дружинін)

Володимир Михайлович Дружинін розробляє концепцію *«когнітивної функціональної надлишковості» (КФН)*. Нормальна людина, за В.М.Дружиніним, відрізняється від тварин *надлишковим когнітивним ресурсом*, тобто, її інтелектуальні можливості дещо переважають адаптаційні

вимоги навколишнього середовища. Можливості для творчості виникають лише тоді, коли людина «випадає з потоку розв'язання задач на адаптацію».

У процесі розвитку культури та цивілізації вимоги адаптації стають менш суворими. Сучасна людина захищена від «небезпечних» проявів природи «надлишком» досягнень культури. Однак, із різних причин цей надлишок, а також кількість людей, які можуть успішно займатися творчістю або хоча б розуміти її результати (винаходи, теорії, відкриття), неухильно зменшуються.

Водночас, чим нижча КФН, тим більш адаптованою та задоволеною життям мусить почуватися людина. Найбільш соціально адаптованими та професійно успішними є особи із середнім (або трохи вище середнього) інтелектом. Найменш задоволені життям люди з високим та надвисоким інтелектом.

*Тема 3. Дослідження творчості в зарубіжній
психології*

ПЛАН

- 1. Творчість як сублімація (З.Фрейд).*
- 2. Творчість як прояв архетипів (К.Г.Юнг).*
- 3. Творчість як самоактуалізація
особистості(А.Маслоу).*
- 4. «Дивергентне мислення» як основа творчості
(Дж.Гілфорд).*
- 5. Творчість як «інвестування ідей»
(Р.Стернберг).*
- 6. Компоненти і умови творчої діяльності
(Л.Терстоун).*

1. Творчість як сублімація (З.Фрейд)
З.Фрейд є засновником класичного **психоаналізу**, психологічній теорії, яка стверджує, що поведінка людини визначається не тільки і не стільки свідомістю, скільки несвідомим. Психоаналіз, зокрема, намагається дістатися його глибинного змісту, який потайки, у викривленому, символічному вигляді, виявляє себе у творах мистецтва.

Енергетичний резерв несвідомого складають таємні бажання влади, грошей, слави, любові, нереалізовані потяги, незадоволені та витіснені зі свідомості переживання, які зазвичай суперечать моральним, культурним та іншим нормам (збочене, злочинне, ганебне, відкинуте, тощо). Завдяки захисному механізму *сублімації* (здатності реалізовувати сексуальну або агресивну енергію у формі соціально прийнятної поведінки) вони «розряджаються» у продуктах творчості (танці, живопис, музика тощо). Мистецтво маскує їх естетичною формою.

Створюючи художній твір, в якому заборонене, «обманюючи» цензуру свідомості, виражає себе у прийнятній формі художніх образів, автор вивільняє індивідуальне несвідоме, уникаючи внутрішнього конфлікту. Тому твори мистецтва є вельми

егоцентричними: головні герої являють собою проекції авторів.

Створена форма, у свою чергу, «заманює та обманює» читача або глядача. Той вважає, що насолоджується саме нею (попередня насолода), хоча дійсна причина його задоволення (реальна насолода) в іншому: ідентифікуючи себе з образами твору, він подібно до автора позбавляється від витіснених переживань, думок, потягів, які можуть призвести до психічних розладів.

Індивідуальне несвідоме є найбільш «творчою» частиною психіки. Художня творчість, як його прояв, посідає місце між сновидами та неврозом. Її плекає той самий внутрішній конфлікт, який вже «перезрів для сновидінь», але ще не став патогенним. Таким чином, люди мистецтва – це «лікарі», які рятують себе та інших від неврозів. Із цим пов'язане явище *катарсису* (термін

Аристотеля): емоційне потрясіння й очищення, яке переживає людина, сприймаючи художні твори, театральні вистави тощо.

2. *Творчість як прояв архетипів* (К.Г.Юнг)

К.Г.Юнг, засновник аналітичної психології, вважав творчість «поза особистісним людським процесом», в якому людина виступає як носій «несвідомо діючої душі людства» або *колективного несвідомого*. Творчість є виявленням закарбованих у ньому *архетипів* (грецьк. - «arche» - «початок», «typos» - «образ») – уроджених ідей, образів, зразків поведінки, мислення, світосприйняття. Зберігаючись у пам'яті людей, архетипи переходять з покоління в покоління.

Творчий процес або «автономний творчий комплекс», за Юнгом, сприяє «несвідомому оживленню» архетипів. Серед них «бог», «герой», «мати», «дитина», «мудрець» та ін.

Архетипи пов'язані з найважливішими життєвими явищами (народження, смерть, любов, тощо) і у свій спосіб представлені в різних видах і жанрах мистецтва, зокрема, в легендах і міфах. Образи і сюжети міфологічних епосів різних народів повторюються. Це, на думку Юнга, свідчить про спільність «колективного несвідомого» людства. Архетипи виявляються в різноманітних *символах* (образах, умовних знаках певних понять, явищ, ідей тощо).

Наприклад, символом архетипу «тінь» (темний, тваринний, аморальний бік людської особистості) є Сатана. Втім, як зазначав Юнг, у «тіні» є й позитивні властивості. Це джерело життєвої сили, спонтанності та творчості.

3. Творчість як самоактуалізація особистості (А.Маслоу)

А.Маслоу є фундатором концепції самоактуалізації. Він вважає, що

самоактуалізація (намагання людини виявити і максимально реалізувати можливості власної особистості) – основна природна потреба людини, мета її життя. Самоактуалізація – це бажання «стати усім, чим можливо», потреба у самовдосконаленні. На цьому складному шляху людина постійно переживає «страх невизначеності та відповідальності», але тільки самоактуалізація забезпечує їй повноцінне життя.

Маслоу виокремлює дві стадії творчості: первинну й вторинну. Первинну стадію характеризують імпровізація й натхнення. На цій стадії людиною керують інтенсивні емоційні переживання, інтерес, збудження. Вторинна стадія – розробка або розвиток первинної (наприклад, думки, яка з'явилася в момент сильного збудження). Ця стадія потребує самодисципліни і тяжкої наполегливої праці. Є багато людей, які здатні до натхнення

на першій стадії, але існує зовсім небагато людей, які спроможні втілити його матеріально.

Втім, зазначає Маслоу, матеріальний результат для людини, що «актуалізує себе», є вторинним. Її творчість – спонтанна, безневинна, невимушена, розкута, експресивна, вільна від стереотипів і кліше. Головне в ній – розвиток особистості, її емоції та інтереси, а не можливі матеріальні досягнення. Психічно здорова людина, вважає Маслоу, - це щаслива людина, яка живе в гармонії із собою, не відчуває внутрішнього розладу, захищається, однак першою не нападає, любить навколишній світ, людей і творчо працює, реалізуючи власні здібності. Нажаль, особистості, що досягли граничної самоактуалізації, за даними дослідника, становлять лише біля 1% людства. Він пояснює це тим, що більшість людей з різних причин «побоюються реалізовувати себе».

4. «Дивергентне мислення» як основа творчості (Дж.Гілфорд)

Дж.Гілфорд розробляє концепцію творчості, в основі якої ідея так званого дивергентного мислення (від англ. «to diverge» – «розходитися»). *Дивергентне мислення* є «тип мислення, який рухається у різних напрямках». Це варіативний пошук максимальної кількості («віяла») різноманітних вирішень певної проблеми, кожне з яких є «правильним» і тому має право на існування.

Прикладом використання дивергентного мислення може бути розв'язання задачі на «незвичайне використання предметів», коли людина мусить запропонувати якомога більше варіантів використання звичайних ключів, цеглин, канцелярських скріпок тощо.

На відміну від дивергентного *конвергентне мислення* (від англ. «to converge» – «збігатися в одній точці») спрямоване на

пошук єдиного «правильного» варіанту розв'язання задачі, обумовленого наявними фактами, і використовується, зокрема, для виконання стандартних тестів інтелекту.

Дивергентне мислення, за Гілфордом, менш ніж конвергентне обумовлене наявними фактами, дозволяє вільно змінювати шляхи розв'язання задачі і отримувати неочікувані висновки і результати. Його успішність пов'язана з наявністю у людини низки розумових здібностей:

1. Знаходити та ставити проблеми.
2. Виробляти різноманітні ідеї (гнучкість).
3. Генерувати велику кількість ідей (продуктивність).
4. Нестандартно відповідати на подразники (оригінальність).
5. Вдосконалювати об'єкти, додаючи деталі.

6. Розв'язувати проблеми (володіти розумовим аналізом, синтезом тощо).

5. *Творчість як «інвестування ідей»*
(Р.Стернберг)

Для пояснення особливостей поведінки креативної особистості (креатива) Р.Стернберг висуває *«теорію інвестування»*. Творча людина, на його думку, намагається і здатна «купувати ідеї за низькою ціною, а продавати за високою». Купувати за низькою ціною — означає мати справу з невідомими, невизнаними або мало популярними ідеями. Завдання полягає в тому, щоб правильно оцінити потенціал їхнього розвитку і можливий попит.

Творча людина всупереч опору з боку середовища, нерозумінню та неприйняттю все ж наполягає на певних ідеях і кінець кінцем «продає їх за високу ціну». Стернберг вважає, що людина може не реалізувати свій творчий потенціал у двох випадках:

- 1) якщо вона пропонує ідеї передчасно;
- 2) якщо вона не пропонує їх занадто довго і тоді вони стають очевидними і «старіють».

За Стернбергом, творчі прояви детерміновані шістьма головними чинниками:

- 1) інтелектом як здібністю; 2) знаннями;
- 3) стилем мислення; 4) індивідуальними рисами; 5) мотивацією; 6) зовнішнім середовищем.

*6. Компоненти і умови творчої діяльності
(Л.Терстоун)*

Л.Терстоун виокремлює різні компоненти творчої діяльності (здатність швидко засвоювати та формулювати ідеї, індуктивне мислення, деякі особливості сприйняття та інші), досліджує роль в творчому процесі особистісних факторів і передусім темпераменту творця. Терстоун доходить висновку, що успішна творчість стимулюється скоріше чутливістю до нових ідей, ніж їхньою

критикою, а подібні ідеї з'являються під час релаксації, розкиданості, а не концентрації уваги на розв'язанні творчої задачі.

За час свого існування психології творчості, спромоглася сформуванати предмет дослідження, окреслити коло питань, які підлягають вивченню (творчість як процес, ознаки творчої особистості, проблема творчих здібностей та інші), розробити цікаві концепції, що пояснюють складні психологічні феномени, пов'язані з творчістю. Однак, визначилися і певні проблеми.

По-перше, психологія творчості поділяє долю більшості інших галузей психології: чим більшим є обсяг відповідних наукових досліджень, чим ширшою їхня тематика, тим більш суперечливими стають погляди науковців на цей феномен.

По-друге, сучасна психологія накопичила велику кількість наукових фактів, апріорних

(умоглядних, не заснованих на досвіді) та емпіричних (заснованих на досвіді) концепцій творчості, але не спромоглася узагальнити їх в межах універсальної теорії.

По-третє, вивчення творчості, нажаль, не є пріоритетним напрямком наукових досліджень.

Тема 4. Особливості творчого процесу

ПЛАН

- 1. Поняття про природу творчості.*
- 2. Види та рівні творчості.*
- 3. Проблема мотивації творчості.*
- 4. Роль у творчості емоцій та почуттів.*
- 5. Перетворювальна поведінка і творча діяльність особистості.*
- 6. Творчий акт (ознаки, схема, етапи).*

1. Поняття про природу творчості

Історія творчості, як процесу створення нових матеріальних і духовних продуктів, пов'язана з особливостями розвитку людства в онтогенезі. Сучасна наука не має єдиного пояснення означеного феномену. Але існує

низка концепцій і гіпотез, автори яких намагаються пояснити причини та механізми виникнення творчості (А.Бергсон, Л.С.Виготський, В.Дільтей, З.Фройд, К.Юнг та ін.). Цікаву версію виникнення творчості у *філогенезі* (зміни психіки в процесі біологічної еволюції) пропонує В.М.Вільчек.

За Вільчеком, природа забирає в людини «інстинктивну видову програму діяльності», але наділяє її здібністю «наслідувати зразок». Зразком для людини були тварини, які мали видову програму й значно переважали людей за пристосованістю до середовища. Людина наслідує тварин, обожнює їх (тотем). Пошук зразка, який можна наслідувати, поступово стає її базовою потребою. Цей пошук – перший крок до творчості.

Намагаючись пристосуватися до оточуючого середовища, люди примушені були важко працювати. Але в процесі праці також

розвивався і людський інтелект, виникали різні корисні винаходи, які могли зробити працю менш тяжкою і більш продуктивною. Так виникає технічна творчість. Мимоволі фіксуючи за допомогою спостереження дію тих чи інших законів природи, люди створили засади наукової творчості. Вони складали музику, наслідуючи співи птахів, перетворювали на танок свої трудові та ритуальні дії, робили малюнки на скелях, зображуючи сцени з власного життя. У такий спосіб було започатковано художню творчість.

У первісному суспільстві творчість має синкретичний, тобто, невіддільний від практичних життєвих справ, характер. Під час розпаду первісного і становлення рабовласницького суспільства, вона виділяється в окрему діяльність, набуває самодостатнього характеру.

Творчість в *онтогенезі* (розвиток психіки конкретної людини протягом її життя) загалом повторює філогенетичний сценарій. Дитина спочатку наслідує дорослих і тільки потім переходить до самостійної творчої діяльності, обирає її характер (науковий, технічний, художній тощо).

2. Види та рівні творчості

Виходячи з визначення творчості як «процесу створення, відкриття чогось нового, раніше невідомого» для конкретної людини, В.О.Моляко виокремлює наступні її *види*:

1. Наукова. Пов'язана з діяльністю людини у царині математики, фізики, хімії.

2. Технічна. Спрямована на створення нових машин, приладів, деталей, змінення їхніх функцій. До неї належать: винахідництво, конструювання, архітектура, художнє конструювання приладів і раціоналізація процесів, пов'язаних із технікою.

3. Літературна, музична та художня. Пов'язана зі створенням нових творів в кожній з цих галузей.

4. Ігрова. Спрямована на участь людини у грі, яка потребує змін, нововведень, відгадок, знаходження результату (від дитячої гри до гри актора).

5. Навчальна. Всі види навчальної діяльності, коли засвоюються нові знання, розв'язуються нові задачі і ця діяльність має організований характер (дитсадок, школа, інститут, курси тощо).

6. Управлінська. Спрямована на керування колективом у процесі виконання корисної роботи. Має на меті творення.

7. Військова. Також спрямована на керування колективом але у підсумку має на меті знищення.

8. Побутова («домашня»). Пов'язана з вихованням дітей, розподіленням бюджету,

приготуванням їжі, організацією відпочинку тощо.

9. Ситуативна («життєва»). Пов'язана з розв'язанням задач, що виникають перед людиною поза місцем роботи або домом. Це, наприклад, задача переходу через майдан, де багато транспорту.

10. Комунікативна. Передбачає розв'язання творчих задач, що виникають в різних видах міжособистісного спілкування.

У реальному житті людина має справу не з «чистими» видами творчості, а з їхньою певною комбінацією. Так, вчителю потрібно творити не тільки в комунікативній галузі, але також виконувати складні управлінські функції, приймати рішення в непростих життєвих ситуаціях.

За рівнем принципової новизни результату М.Л.Смульсон виокремлює чотири рівні творчості:

- перший (найвищий) характеризує процес творчості, який призводить до результату, принципово нового для всього людства;
- другий – для досить великого кола людей (певна країна);
- третій – для обмеженого кола (завод, галузь виробництва);
- четвертий – для конкретної людини.

Наприклад, творче досягнення однієї людини – це доказ надскладної теореми, яку упродовж тривалого часу не могли здолати кращі математики світу, другої – розв’язання нової для себе головоломки, яку успішно здолали тисячі попередників.

3. Проблема мотивації творчості

На думку низки психологів (Д.Б.Богоявленська, А.Маслоу та ін.) вирішальну роль у виникненні та перебігу творчого процесу відіграють мотивація, цінності, певні риси особистості (активність,

незалежність, нонконформізм тощо). За ствердженням Маслоу, креативність – це творча направленість, уроджено притаманна всім, але втрачена більшістю під впливом середовища.

Головне в творчості не зовнішня, а внутрішня активність, спрямована на створення «ідеалу», образу «іншої реальності», яка може зовсім не нагадувати існуючу. У такий спосіб задовольняється потреба митця у гармонії: її немає в житті, але її можна створити в музиці, танці або математичній формулі. Важливу роль у розумінні джерел, що плекають творчу активність особистості, відіграє визначення домінуючого для неї виду мотивації творчості.

Водночас мотивація досягнень, змагальна мотивація, мотивація соціального схвалення блокують самоактуалізацію особистості, ускладнюють прояви її творчих можливостей. Однак, і ці види мотивації можуть бути

корисними на етапі «входження» людини у справжню творчість.

4. Роль у творчості емоцій та почуттів

Емоційні переживання відіграють особливу роль у творчості. Доведено, що вона може бути успішною лише за умови *емоційної активації мозку* (Тихомиров, 1984), подібний стан, супроводжує наукові відкриття, написання літературних творів, креативне спілкування тощо. Дослідники, виявили стимулюючий вплив позитивних емоцій (радості) на креативність та її продукти. Однак, емоції та почуття можуть і перешкоджати творчості, негативно позначатися на результатах творчої роботи. Це, зокрема, стосується страху, який часто-густо заважає розвитку та реалізації творчого потенціалу людини.

На творчості також впливає *емоційність*. Ця властивість особистості являє собою стійку

схильність до переживання емоцій певної модальності та знаку.

Творчим особистостям притаманний високий рівень *емпатії* (співпереживання, розуміння емоційного стану іншої людини), вони часто-густо ідентифікують (ототожнюють) себе з власними творіннями.

5. Перетворювальна поведінка і творча діяльність особистості

Мотивація самоактуалізації є одним з найважливіших чинників, які стимулюють перетворювальну поведінку і творчу діяльність особистості. За В.А.Роменцем, регулятивний механізм адаптації (пристосування людини до середовища) полягає в тому, що її організм змінюється, а середовище залишається незмінним. Творчість, навпаки, передбачає активну зміну середовища. Життя людини складається з процесів адаптації і творчості, які взаємодіють між собою.

Виокремлюють адаптивну та перетворювальну поведінку. За В.М.Дружиніним, *адаптивна поведінка* (така, що забезпечує пристосування людини до середовища) включає *реактивну* (неусвідомлену) та *цілеспрямовану* (усвідомлену) поведінку. В останньому випадку усвідомлюються мотиви, засоби та цілі дій, а їхній результат відповідає поставленій меті.

Перетворювальна поведінка включає:
творчу поведінку (конструктивну активність, що створює нову реальність) та *руйнівну поведінку* (деструктивну, дезадаптивну активність, що знищує існуючу реальність), які можуть поєднуватися під час розв'язання реальних творчих задач.

Предметна діяльність загалом має адаптаційний характер. Її успішність оцінюється з огляду на те, наскільки поставлена людиною мета була втілена у життя.

Наприклад, студент бажає отримати відмінну оцінку на іспиті. Якщо це трапляється, можна стверджувати, що він досяг успіху.

Для *творчої діяльності* навпаки характерна невідповідність мети (задуму, програми тощо) та отриманого результату.

Наприклад, написана музика може не відповідати первинному задуму композитора.

б. Творчий акт (ознаки, схема, етапи)

Творчий акт – це акт створення творчого продукту, інтелектуальна діяльність: на початковому етапі якої (постановка задачі), активним фактором є свідомість, на етапі розв’язування – несвідоме, на заключному (відбір й перевірка правильності розв’язання) – знов свідомість.

Творчий акт може бути відносно самостійною подією (написання картини) або виникати в річищі предметної діяльності, коли

його результатом стають «неочікувані» креативні продукти.

Ознаки творчого акту (за В.М.Дружиніним) полягають в тому, що він:

1. Є неусвідомленим, не контрольованим волею та розумом, а також змінює стан свідомості. Як результат автор часто не визнає себе творцем, відчуває відчуження або огиду до власного твору.

2. Часто трапляється уві сні.

Наприклад, відомо, що саме у такий спосіб видатний російський хімік Д.І.Менделєєв, який довго працював над побудовою періодичної таблиці хімічних елементів, нарешті «побачив» її.

3. Супроводжується станом алкогольного або наркотичного сп'яніння. Тому творчі люди, нажаль, занадто часто використовують відповідні стимулятори.

Наприклад, деякі рок- і поп-хіти, а також твори у жанрі бардівської пісні було створено після вживання горілки або наркотичних препаратів. Однак, слід зазначити, що багато музикантів, які є авторами та виконавцями цих творів, нажаль, пішли з життя у молодому віці. До них, зокрема, належать так звані «мученики року» Дж.Джоплін, К.Кобейн, Дж.Моррисон та Дж.Хендрікс, які померли у віці 27 років.

4. Є спонтанним, не залежить від зовнішніх, ситуативних чинників. Потреба у творчості часто-густо виникає, коли вона небажана, або неможлива через зовнішні обставини.

Наприклад, текст дуже популярної в Україні та за її межами пісні «Червона рута» «прийшов» до студента В.Івасюка, коли той сидів на інститутській лекції.

Схема творчого акту (за О.Я.Пономарьовим).

На етапі постановки творчої задачі (створення нової пісні, оригінального танцю, винаходу тощо), активну роль відіграє свідомість; на етапі розв'язання – несвідоме; на етапі перевірки результатів – свідомість знов активізується.

Етапи творчого акту (за Г.Воллесом та Е.Гетчинсоном) це:

1. Підготовка. Формулювання задачі та початкові спроби її розв'язання.

На цьому етапі перевіряються і з різних причин відкидаються можливі рішення. Він включає не тільки час, що витрачено на підготовку до розв'язання конкретної задачі. Все попереднє життя вченого або митця може розглядатися як частина підготовчого процесу.

2. Інкубація. Відволікання від задачі та переключення на інший предмет. Етап релаксації, спокою, сну, коли несвідоме «виношує» майбутнє рішення. Для пояснення

процесів, що мають місце під час інкубації
висунуто низку гіпотез:

а) період інкубації дозволяє відпочити від
напруги, що пов'язана з марними спробами
розв'язати задачу, забути хибні підходи до
розв'язання, які гальмують творчу думку;

б) людина продовжує несвідомо
працювати над задачею;

в) під час перерви може мати місце
продуктивна реорганізація матеріалу задачі.

3. Осявання (інсайт). Раптове інтуїтивне
проникнення в сутність задачі, яке призводить
до її розв'язання.

Інкубація не завжди закінчується
інсайтом. Однак, якщо це відбувається, всі
потрібні для розв'язання задачі елементи ніби
«встають на свої місця» і людина відчуває
емоційне збудження.

4. Перевірка. Випробування та/або
реалізація результату.

На цьому етапі здійснюється визначення цінності отриманого результату, його відповідності умовам задачі. Цей етап може відбутися за лічені хвилини, або тривати роками.

*Змістовий модуль 2. Творчі здібності
(креативність)*

Тема 5. Творчий потенціал особистості

ПЛАН

- 1. Поняття про творчий потенціал особистості.*
- 2. Структура творчого потенціалу особистості.*
- 3. Творчий потенціал студента.*
- 4. Поняття про креативність.*
- 5. Психологічні складові креативності.*

1. Поняття про творчий потенціал особистості

За В.О.Моляко, дослідження творчого потенціалу особистості є багатоплановою проблемою, яка становить інтерес не лише для психології, але й для педагогіки, філософії,

соціології, медицини, економіки тощо. *Творчий потенціал особистості* – це ресурс творчих можливостей людини, здатність конкретної людини до здійснення творчих дій, творчої діяльності в цілому.

2. Структура творчого потенціалу особистості

В.О.Моляко пропонує варіант загальної **структури** творчого потенціалу. Його складові це:

1) задатки, нахили, що виявляються в підвищеній чутливості, певній вибірковості, наданні переваг чомусь перед чимось іншим, загальною динамічністю психічних процесів;

2) інтереси, їх спрямованість, частота й систематичність проявів, домінування пізнавальних інтересів;

3) допитливість, потяг до створення нового, нахили до пошуку й розв'язання проблем;

4) швидкість у засвоєнні нової інформації, створення асоціативних масивів;

5) нахили до постійних порівнянь, зіставлень, вироблення еталонів для наступних порівнянь, відбору;

6) прояви загального інтелекту – «схоплюваність» розуміння, швидкість оцінювання та вибору шляхів розв'язку, адекватність дій;

7) емоційна зафарбованість окремих процесів, емоційне ставлення, вплив почуттів на суб'єктивне оцінювання, вибір, надання переваг;

8) наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, працелюбність, систематичність у роботі, сміливе прийняття рішень;

9) творча спрямованість на пошуки аналогій, комбінування, реконструювання, нахили до зміни варіантів, економність у рішеннях, використання часу, засобів тощо;

10) інтуїтивізм – здібність до прояву неусвідомлюваних швидких (часом – миттєвих) оцінок, прогнозів, рішень;

11) порівняно швидке й якісне оволодіння вміннями, навичками, прийомами, технікою праці, майстерністю виконання відповідних дій;

12) здібності до реалізації власних стратегій і тактик при розв’язанні різних проблем, завдань, пошуках виходу зі складних, нестандартних, екстремальних ситуацій

3. Творчий потенціал студента

За Л.Г.Подоляк і В.І.Юрченко, студентський вік є «сенситивним для сходження до вершин творчості». Розвитку творчого потенціалу сприяють наступні якості особистості студента:

- позитивна «Я-концепція», упевненість у своїх можливостях;

- схильність до ризику;

- розвиток уяви, прихильність до фантазування;

- самодисципліна;

- відповідальність.

Студент під час навчання не тільки засвоює існуючі *алгоритми міркування* (сувора і чітка послідовність розумових дій), але і навчається розробляти їх самостійно, створює власні *евристичні прийоми* (навідні питання, які полегшують знаходження правильного способу розумової дії).

З метою розвитку власного творчого потенціалу студенту потрібно виробити індивідуальний стиль обробки наукової інформації, навчитися творчо опрацьовувати її, виявляти самостійність, критичність, уміння сприймати нові ідеї, набувати пізнавальну компетентність, яка виявляється в уміннях:

- працювати з текстом, який має недостатню або суперечливу інформацію (шукати необхідну інформацію);

- демонструвати вміння інтерпретувати суперечливий і неоднозначний матеріал;

- оцінювати суперечливу інформацію і формулювати гіпотези її вирішення тощо.

У такий спосіб формується підґрунтя для творчості у професійній діяльності а саме:

1. Продуктивність мислення, яка виявляється у володінні розумовими діями (аналіз, синтез та ін.), а також успішності розв'язання навчальних завдань, формуванні власної думки тощо.

2. Критичність мислення, прагнення до обґрунтованості і доказовості своїх ідей і міркувань.

3. Рефлексивність (готовність до об'єктивної самооцінки, спроможність до

дискусії з собою, здатність до саморегулювання).

4. Працелюбність, цілеспрямованість у праці.

5. Внутрішня єдність, цілісність і вибіркова позиція стосовно здійснення мети.

6. Загальний культурний рівень, розвиток духовно-моральних якостей особистості.

Таким чином, студент мусить навчитися самостійно мислити, реалістично оцінювати себе, свої можливості, а також професійний рівень та особистісні якості викладачів, критично ставитися до того, що вони викладають, визначати якому навчальному предмету або темі наукового дослідження віддати перевагу тощо.

4. Поняття про креативність як елемент творчого потенціалу особистості

Креативність (від лат «creatio» – «творення») – це загальна здібності до

творчості, що характеризує особистість як ціле, і виявляє себе в різних сферах активності. Вона являє собою найважливішу складову творчого потенціалу особистості і спонукає людину породжувати нові, незвичайні ідеї в умовах, які не обов'язково цього вимагають, відхилятися від традиційних схем мислення; створювати оригінальні підходи до вирішення різноманітних проблем, способи одержання матеріальних та/або ідеальних креативних продуктів тощо.

А.Маслоу зазначав, що термін «креативність» може бути використаний для характеристики багатьох речей «окрім загально визнаних продуктів творчості». Тому *креативні продукти* – це не тільки наукові відкриття, самобутні літературні та музичні твори, постановки балетів в новій редакції, але й нестандартні вчинки, дотепні висловлювання, оригінальні страви, успішне здійснення

соціальних реформ, ефективна законотворчість тощо.

5. Психологічні складові креативності

У психології накопичено великий матеріал стосовно креативності, однак, єдиної, злагодженої її теорії наразі не існує. Втім у більшості дослідників не викликає сумніву, що креативність, як загальна здібність, передбачає наявність низки парціальних (часткових) здібностей, до яких, зокрема, належать здатність привносити щось нове у досвід (Ф.Беррон), породжувати оригінальні ідеї в умовах розв'язання або постановки нових проблем (М.Уллах), відмовлятися від стереотипних способів мислення, мати схильність до «дивергентного мислення» (Дж.Гілфорд).

Як складові креативності, М.О.Холодна називає такі інтелектуальні властивості:

1) швидкість (кількість ідей, що виникають за одиницю часу);

2) оригінальність (здібність продукувати ідеї, що відрізняються від загальноприйнятих, типових відповідей);

3) сприйнятливість (чутливість до незвичайних деталей, протиріч та невизначеності, а також готовність гнучко і швидко перемикатися з однієї ідеї на іншу);

4) метафоричність (готовність працювати у фантастичному, «неможливому» контексті, схильність використовувати символічні, асоціативні засоби для висловлювання власних думок, а також вміння у простому бачити складності і, навпаки, у складному – просте).

Е.Торренс виокремлює в креативності:

1) підвищену чутливість до проблем, до дефіциту та суперечливості знань;

2) здатність усвідомлювати прогалини та протиріччя, а також формулювати гіпотези відносно відсутніх елементів ситуації;

3) дії щодо визначення означених проблем, пошуку їхнього розв'язання на підставі висунення, перевірки та зміни гіпотез, формулювання отриманого результату роботи.

Тема 6. Креативність у структурі загальних здібностей
ПЛАН

- 1. Креативність та навчальність.*
- 2. Креативність та інтелект.*
- 3. Особистості з різним співвідношенням креативності та інтелекту.*
- 4. Поняття про обдарованість та її види.*
- 5. Обдарованість та креативність.*

1. Креативність та навчальність

Креативність – це вміння генерувати велику кількість ідей. За В.М.Дружиніним, креативність, як окремий тип, поряд з *навчальністю* (загальною здібністю до набуття

нових знань та навичок) та *інтелектом* (загальною здібністю до адаптації через вирішення розумових задач) входить до складу загальних здібностей і становить в їх структурі самостійний фактор.

Зв'язок креативності з іншими загальними здібностями і, зокрема, з навчальністю, не є однозначним. Навчальність, на відміну від креативності, має на меті не створення нових ідеальних та матеріальних продуктів, а лише освоєння вже існуючих, включення їх до власного досвіду особистості.

Поняття «креативність» у контексті психологічного знання набуло значення до початку 50–х років ХХ ст. Піонером в області креативності вважають Дж. Гілфорда, який ототожнив поняття креативності та творчого мислення. Дослідження в галузі креативності проводилися вітчизняними (С.Медник, Д.Богоявленська, М.Гнатко, В.Дружинін,

В.Козменко) та зарубіжними (Дж. Гілфорд, Е.Торренс, Ф. Бардон, Д. Харрінгтон) вченими.

Креативне навчання – це процес постійної співпраці вчителя та учня. Навчальний процес організовується як живий контакт партнерів, зацікавлених один у одному та в справі, якою вони займаються разом. Креативне навчання має характерну рису: навчальний процес зливається з життям та рішенням реальних творчих задач.

Creative – (з англійської) творчій. Тому іноді ототожнюють творчість із креативністю. Творчість не завжди дає творчій продукт, а креативність включає в себе здатність до створення творчого продукту (нові способи, нові рішення, нові варіанти). Творча, активна особистість формується переважно умовами виховання, впливом соціального середовища, системи освіти і навчання. Якщо ж творча активність виявляється і за відсутності чи

недостатності зовнішніх умов, то таку творчу активність називають креативною. *Креативність базується на специфічних психофізіологічних особливостях індивіда, зокрема на високій динаміці правої півкулі головного мозку (образне мислення).*

Розглянемо деякі з методів, що належать до групи креативних методів навчання.

Метод придумування – це спосіб створення невідомого учням раніше продукту за результатами їх певних розумових дій. Метод реалізується за допомогою таких прийомів:

а) заміщення якості одного об'єкта якість іншого з метою створення нового об'єкта;

б) пошук властивостей об'єкта в іншому середовищі;

в) зміна елемента об'єкта та опис властивостей нового об'єкта, який здобуто за результатами цієї зміни.

Метод «Якби...». Учням пропонується скласти опис та намалювати малюнок про те, що відбудеться, якщо у творі щось зміниться. Виконання учнями подібних завдань не тільки розвине їх здатність уявляти, а й дозволить краще зрозуміти будову реального твору, взаємозв'язок його складових.

Метод образної картини відтворює такий стан учня, коли сприйняття і розуміння об'єкта, що вивчається, наче зливаються, відбувається його цілісне, нерозчленоване бачення.

Метод гіперболізації. Збільшується або зменшується об'єкт пізнання, його окремі частини або якості: придумується найдовше слово, найменше число.

Метод аглютинації. Учням пропонується поєднати непок'єднувальні у реальності якості, властивості, частини об'єкта та зобразити, наприклад: гарячий сніг, вершину безодні, обсяг пустоти, солодку сіль, чорне світло тощо.

Метод «мозкового штурму» – це метод групового розв'язання творчої проблеми або метод комунікативної атаки. Основне завдання методу – збирання щонайбільшого числа ідей з результатів учасників обговорення звільнених від інерції мислення і стереотипів.

Характерними особливостями методу є:

- спрямованість на активізацію творчої думки учнів;
- використання засобів, які знижують критичність та самокритичність особистості (пряме інструктування та/або створення сприятливих умов для виховання співчуття, взаємопідтримки та схвалення), завдяки чому зростає її впевненість у собі;
- функціонування на засадах вільного, нічим не обмеженого генерування ідей у групі спеціально відібраних осіб («генераторів ідей»);

- зниження рівня самокритичності учнів і запобігання витісненню оригінальних ідей у підсвідомість як небезпечних;
- створення умов для появи нових ідей;
- сприяння появі почуття психологічної захищеності.

2. Креативність та інтелект

Не існує також прямого зв'язку між рівнями розвитку креативності та інтелекту. Можливо, це пояснюється тим, що інтелект спрямований насамперед на пристосування до оточуючого світу, а креативність – на його перетворення. Прагнення відокремити креативність від інтелектуальних здібностей призвело до виділення Дж.Гілфордом спеціального тестового показника – *«коефіцієнта креативності» [Cr]*, відмінного від *«коефіцієнта інтелекту» [IQ]*.

Е.Торренсом було відкрито так званий *«інтелектуальний поріг»*: якщо IQ нижче 115 –

120 балів, то інтелект та креативність взаємопов'язані; якщо вище – креативність стає незалежним фактором. Таким чином, нема креативів з низьким інтелектом, але є інтелектуали з низькою креативністю.

3. Особистості з різним співвідношенням креативності та інтелекту

Характер співвідношення між креативністю та інтелектом певним чином позначається на особливостях особистості. М.Воллах і Н.Коган пропонують короткі психологічні характеристики школярів із різними рівнями інтелекту і творчих здібностей.

1. Високий інтелект + висока креативність:

Віра у свої можливості. Гарний самоконтроль. Висока соціальна інтеграція. Висока здатність до концентрації уваги. Інтерес до всього нового.

2. Висока креативність + низький інтелект:

Постійний конфлікт між власними уявленнями про світ і шкільними вимогами. Недостатня віра в себе і самоповага. Страх оцінки з боку оточуючих.

3. Низька креативність + високий інтелект:

Енергія, спрямована на досягнення успіху у навчанні. Невдачі сприймаються як катастрофа. Страх ризику і висловлювання своєї думки. Знижена товарииськість. Страх самооцінки.

4. Низька креативність + низький інтелект:

Гарна адаптація і задоволеність життям. Недостатній інтелект компенсується соціальною товарииськістю або певною пасивністю.

4. Поняття про обдарованість та її види

Обдарованість (за В.М.Дружиніним) – це якість психіки, що розвивається упродовж життя і визначає можливості досягнення людиною виключно високих результатів в одному (*спеціальна обдарованість*) чи кількох (*загальна обдарованість*) видах діяльності.

За Н.С.Лейтесом, обдарованість, як «своєрідне поєднання високорозвинених здібностей», завжди має суто індивідуальний характер. Вона є результатом взаємодії *вроджених чинників або задатків* (певні особливості головного мозку та нервової системи, отримані при народженні і зумовлені генофондом індивіда, які становлять основу здібностей) та *чинників соціального середовища або соціо-культурних чинників* (місце проживання, соціальний статус та прибутки родини, освітній рівень та професії батьків, їхнє ставлення до потреб та інтересів дитини тощо). Перші є домінуючими.

Обдарованість до різних видів діяльності має певні особливості. О.О.Мелік-Пашаєв показує це на прикладі художньо-творчих здібностей. Він розрізняє три рівні ієрархії художньої обдарованості, які утворюють у структурі особистості певну єдність.

По-перше, це «естетична позиція» – здатність і потреба бачити світ «з позиції митця», відкривати у свій спосіб «сутність речей».

По-друге, здатність знаходити за допомогою творчої уяви адекватну форму для втілення цього змісту (художні образи).

По-третє, здатність втілювати образи засобами певного виду мистецтва (живопис, література, музика).

Останній рівень включає передусім деякі якості сенсорної та моторної сфери людини, особливу чутливість відповідних аналізаторів, що сприяють опануванню обраного виду

мистецтва, сукупність спеціальних знань, вмінь та навичок.

Види обдарованості:

1. *Художня обдарованість.* Цей вид обдарованості підтримується і розвивається в спеціальних школах, гуртках, студіях. Він має на увазі високі досягнення в галузі художньої творчості і виконавської майстерності в музиці, живописі, скульптурі, акторські здібності. Одна з серйозних проблем полягає в тому, щоб в загальноосвітній школі визнавалися і шанувалися ці здібності.

2. *Інтелектуальна обдарованість.* Особистості цього типу швидко опановують основними поняттями, легко запам'ятовують і зберігають інформацію. Високо розвинені здібності переробки інформації дозволяють їм досягати успіху в багатьох галузях знань.

3. Академічна обдарованість. Виявляється в успішності навчання окремих навчальних предметів і є більш частою і виборчою.

4. Творча обдарованість. Творчість, креативність є невід'ємним елементом всіх видів обдарованості, які не можуть бути представлені окремо від творчого компонента.

5. Соціальна обдарованість.

Визначення соціальної обдарованості говорить, що це виняткова здатність встановлювати зрілі, конструктивні взаємини з іншими людьми. Виділяють такі структурні елементи соціальної обдарованості як соціальна перцепція, про соціальну поведінку, моральні судження, організаторські вміння. Соціальна обдарованість виступає як передумова високої успішності в декількох областях. Вона передбачає здатності розуміти, любити, співпереживати, ладити з іншими, що дозволяє бути хорошим педагогом, психологом,

соціальним працівником. Таким чином, поняття соціальної обдарованості охоплює широку область проявів, пов'язаних з легкістю встановлень і високою якістю міжособистісних відносин.

До даного типу обдарованості відноситься лідерська обдарованість. Існує безліч визначень лідерської обдарованості, в яких можна, проте, виділити загальне риси:

1. Інтелект вище середнього;
2. Уміння приймати рішення;
3. Здатність мати справу з абстрактними поняттями, з плануванням майбутнього, з тимчасовими обмеженнями;
4. Відчуття мети, напрямки руху;
5. Гнучкість; пристосовність;
6. Почуття відповідальності;
7. Впевненість у собі і знання себе;
8. Наполегливість;
9. Інтерес;

10. Уміння ясно висловлювати думки.

6. *Музична обдарованість*

За Б.М.Тепловим, *музична обдарованість* – це якісно-своєрідне поєднання загальних та спеціальних здібностей; сукупність високорозвинених музичних здібностей, яка включає музично-ритмічне почуття та здатність до слухового уявлення. Загальні здібності, що входять до її складу, це сила, багатство та ініціативність уяви, різноманітність зорових образів та їхній тісний зв'язок зі слуховою уявою, сконцентованість уваги, вольові особливості особистості, її потужний інтелектуальний та емоційний зміст тощо. Музична обдарованість є передумовою високих и навіть видатних досягнень у царині музики.

За Є.П.Ільїним, одним із проявів музичної обдарованості є *музикальність*. Це творче сприйняття і переробка музики з метою створення її ідеального (мисленнєвого) образу.

Музикальність містить три складові: сприймання (музичний слух, музично-ритмічна здібність, емоційна чутливість до музики), пам'ять та переробку інформації.

Обдарованість музиканта виявляє себе передусім в індивідуальності інтерпретації музичних творів, у здатності миттєво уявити «ідеальне» звучання цілого твору безпосередньо перед його виконанням, а потім, упродовж виконання, додержуватися цього образу, у синтезі аналітичного та інтонаційного слуху, у високому рівні відповідних психомоторних та анатомічних здібностей тощо.

5. Обдарованість та креативність

Зв'язки між загальною обдарованістю та креативністю мають доволі складний, неоднозначний характер. Як вже зазначалося, інтелектуально обдарована людина (така, що має надвисокий IQ) не завжди є креативом і навпаки. Водночас людина, талановита в царині

музики, літератури, техніки, спорту обов'язково є креативною, оскільки (за Ю.З.Гільбухом) *талант* передбачає наявність «уродженого творчого потенціалу».

Неможлива без високорозвинених творчих здібностей і *геніальність*. Саме у творчості *геніїв* (Ч.Дарвін, Д.Верді, М.В.Ломоносов, Наполеон, Т.Г.Шевченко, В.Шекспір та ін.) – людей, досягнення яких в одному або кількох видах діяльності мають історичне значення, одвічні наслідки для людства, креативність досягає найвищого ступеня розвитку, в буквальному розумінні, перетворюючи світ і людські погляди на нього.

Наприклад, креативне переосмислення геніальним астрономом М.Коперніком картини світу «підштовхнуло» його до думки, що Земля не є центром Всесвіту, як помилково вважалося упродовж багатьох століть.

Тема 7. Методи розвитку творчих здібностей

ПЛАН

- 1. Основні психологічні підходи до проблеми розвитку творчих здібностей.*
- 2. Метод розв'язування творчих задач.*
- 3. Метод «мозкової атаки» та його варіанти.*
- 4. Метод розвиваючих ігор.*
- 5. Метод формуючого експерименту.*
- 6. Методи розвитку творчого спілкування та творчих рис характеру.*
- 7. Методи самопізнання власних особистісних якостей за допомогою самоспостереження.*
- 8. Методи активізації та реалізації творчого досвіду.*

1. Основні психологічні підходи до проблеми розвитку творчих здібностей

У психології склалося два основних підходи до проблеми розвитку творчих здібностей. Перший це «вільне виховання» творчої особистості (метод розвитку креативності, який ставить за мету не перешкоджати паросткам дитячої творчості, але активно не втручатися у її розвиток). Цей метод

поширився завдяки палкій підтримці Л.М.Толстого, а також низки педагогів із Франції, США та інших країн.

Представники цього підходу (за О.О.Мелік-Пашаєвим) стверджують, що справжня дитяча творчість є «спонтанною», виходять із принципу її абсолютної цінності і тому заперечують можливість навчати, спрямовувати та виправляти дитину. На їхню думку, педагог повинен лише створювати максимально сприятливі умови для того, щоб дитина займалася творчістю, однак, ні в якому разі не втручатися у самий процес творчості.

Другий підхід, який також є доволі популярним у багатьох країнах світу, передбачає (за М.Л.Смольсоном) можливість та необхідність цілеспрямованого навчання творчості, створення спеціальних систем *творчого тренінгу* (використання активних методів розвитку творчих здібностей і творчої

активності), які містять в собі комбінації багатьох методів, і загалом орієнтовані не на конкретний результат, а на «поштовх до творчості».

2. Метод розв'язування творчих задач

Розв'язання творчої задачі зазвичай починається з «нульової фази» - бачення задачі, самостійність у її пошуку та постановці. Перша фаза – аналіз умов задачі, друга – пошук невідомого в задачі (висунення гіпотез), третя – перевірка й аналіз гіпотез. Ґрунтовну психологічну теорію розв'язування *творчих задач*, а також відповідний творчий тренінг (КАРУС) на матеріалі конструкторської діяльності розробив В.О.Моляко.

Творчі задачі широко використовуються у навчанні музиці та хореографії. Вони можуть бути дуже різноманітними за формою та засобами розв'язання.

3. Метод «мозкової атаки» та його варіанти

Розв'язання творчих задач може проходити не тільки індивідуально, але і в групі (класі). Ефективним методом розвитку креативності в групі є *метод «брейн-стормінгу»* (від англ. «brain» - «мозок» і «storming» - «штурм, атака») або *«мозкової атаки»* (методика стимуляції творчої активності та продуктивності).

Творчості, на думку розробника цього методу А.Осборна, заважає психологічна інерція. У свою чергу, вона породжується порядком, який панує у свідомості. Тому процес генерації ідей має сприяти «визволенню несвідомого». Для цього створюється група «генераторів ідей», яка упродовж 20 – 30 хвилин на суто демократичних засадах висуває максимальну кількість ідей. Критикувати їх заборонено. Слід висловлювати будь-які ідеї, в

тому числі, абсолютно нереальні. Ідеї одних учасників, підхоплюють і розвивають інші. «Атака» записується на магнітофон а потім аналізується групою експертів.

Існує декілька різновидів «мозкової атаки»: діалогова, масова, зворотна (реверсивна) тощо. Так, остання, на відміну від «класичного» варіанту, передбачає якомога більшу критичність вже у процесі обговорення проблеми; подібні оцінки стосуються всіх недоліків певного пристрою або процесу тощо. Подібна підготовка допоможе подальшому висуванню ідей з урахуванням розглянутих недоліків.

Варіантом «мозкової атаки» є й запропонований В.Гордоном метод «*синектичного штурму*» (від англ. «*synectics*» - «методика колективного розв'язування проблем»). Тут також дозволені елементи критики, передбачено використання прийомів,

які базуються на різних видах аналогії (пряма, особиста, символічна, фантастична).

Успіх «штурму» багато в чому залежить від керівника дискусії, який має вчасно ставити стимулюючи питання, здійснювати підказки, використовувати жарти, репліки.

4. Метод розвиваючих ігор

Розвиток креативності забезпечує також *метод розвиваючих ігор*, який моделює творчий процес, створює мікроклімат, сприятливий для розвитку креативності.

Для проведення гри потрібно, насамперед, скласти програму, яка містить опис її етапів, інструкції для всіх учасників; передбачає визначення цілей гри; опис вихідних даних; розподіл функцій учасників; визначення оцінок їхніх дій (правильних і помилкових) тощо.

Наприклад, моделлю, яку можна застосувати, зокрема, з метою створення розвиваючих ігор для музикантів і хореографів

може бути розроблена В.О.Моляко гра «Конструкторське бюро (КБ)».

5. Метод формуючого експерименту

На думку В.М.Дружиніна, існуючи методи розвитку креативності передбачають, «локальну дію» і здебільшого лише стимулюють засвоєння дитиною «нових технологій розв'язання». Сформована у такий спосіб креативна поведінка має «недостатню мотиваційну базу», а креативність залишається лише поведінковою (ситуативною) якістю.

Щоб креативність стала стійкою, глибинною властивістю особистості, зазначає Дружинін, ще в ранньому віці потрібно застосовувати метод *формуючого експерименту* (відстеження змін психіки дитини у процесі активного впливу дослідника на досліджуваного) в умовах спеціально організованого мікросередовища. Головні його параметри це: низький ступінь регламентації

поведінки, предметно-інформаційне збагачення, наявність зразків креативної поведінки.

6. Методи розвитку творчого спілкування та творчих рис характеру

До таких методів В.В. Рибалка відносить метод гірлянд випадків і асоціацій:

1. Визначення синонімів об'єкта.

2. Вибір випадкових об'єктів.

3. Складання комбінацій з елементів гірлянди синонімів об'єкта й елементів гірлянди випадкових об'єктів. Комбінації утворюють із двох елементів, намагаючись об'єднати кожен синонім розглянутого об'єкта з кожним випадковим об'єктом.

4. Складання переліку ознак випадкових об'єктів. Визначають ознаки випадково обраних об'єктів із якнайбільшою кількістю ознак упродовж обмеженого часу (2–3 хв). Успіх пошуку значною мірою залежить від широти охоплення ознак випадкових об'єктів, тому

доцільно враховувати як основні, так і другорядні ознаки. Для зручності складають таблицю ознак, в одному стовпці якої зазначено випадкові об'єкти, а в другому — їх ознаки.

5. Генерування ідей послідовним приєднанням до об'єкта і його синонімів ознак випадково обраних об'єктів.

6. Генерування гірлянд асоціацій. З ознак випадкових об'єктів, виявлених на кроці 4, генерують гірлянди вільних асоціацій. Вони можуть бути надто довгі, тому варто обмежити генерування часом або кількістю елементів гірлянди. У разі колективного генерування гірлянд асоціацій кожен член колективу робить це самостійно.

7. Генерування нових ідей. До елементів гірлянд синонімів об'єкта намагаються приєднати елементи гірлянд асоціацій.

8. Вибір альтернативи. Вирішують, чи продовжувати генерувати гірлянди асоціацій, чи

їх уже досить для добору корисних ідей. Якщо за попередньою оцінкою таких ідей мало, можна продовжити створювати гірлянди асоціацій, починаючи з якихось нових елементів гірлянд, генерованих на кроці 6, діючи аналогічно.

9. Оцінювання та вибір раціональних варіантів ідей. Серед безлічі нераціональних, тривіальних і навіть безглузвих ідей зазвичай завжди можна знайти оригінальні та раціональні. Якщо швидко вдається знайти кілька десятків варіантів рішення, то цілком прийнятна ситуація, коли хоча б 5–6 варіантів виявляться раціональними.

10. Вибір оптимального варіанта.

7. Методи самопізнання власних особистісних якостей за допомогою самоспостереження

Методи застосовують для формування психологічної характеристики власних

особистісних якостей, від яких залежить успішність творчої поведінки й діяльності та які доцільно вивчати для подальшого самовиховання. Самоспостереження проходить у формі виявлення, фіксації (у щоденнику) й аналізу фактів власної поведінки та діяльності, зумовлених відповідними якостями особистості. Самоспостереження виконують за такими правилами:

1) попередньо визначають і запам'ятовують актуальні щодо самовиховання якості особистості (їх має бути не більше 5–7), щоб потім вибірково сприймати й оцінювати свої вчинки, дії та якості;

2) дані самоспостереження заносять до щоденника впродовж досить тривалого часу (наприклад, тижня чи місяця) наприкінці кожного дня, увечері, відтворюючи в пам'яті минулі події дня, вчинки та дії;

3) факти власної поведінки та діяльності фіксують у першій частині щоденника в об'єктивній, змістовній формі, зазначаючи час і ситуації, у яких їх було виявлено;

4) у другій частині щоденника дають проміжну оцінку поведінки й узагальнюють факти, що характеризують прояв кожної з виявлених раніше особистісних якостей. Оцінка може бути якісною (наприклад, добрий-поганий, цінний-малоцінний тощо) та кількісною (наприклад, від -5 до $+5$);

5) у третій частині щоденника узагальнюють факти спостереження за всіма виділеними параметрами, визначають їх пріоритет, дають порівняльну характеристику. Власні якості оцінюють як найцінніші, досить розвинені, що утворюють “ядро” особистості, та як такі, котрі потрібно цілеспрямовано розвивати в процесі самовиховання.

Метод самовиховання особистості ґрунтується на самовихованні — діяльності людини з перетворення власної особистості в бажаному напрямі для її самовдосконалення. Виокремлюють такі важливі *засоби й етапи самовиховання*:

1) самоінформування про позитивні та негативні, бажані та небажані властивості своєї особистості в процесі самоспостереження, тестування, оцінювання особистості оточенням і самою людиною, вивчення літератури та біографій видатних особистостей, спостереження за творчими людьми тощо. Унаслідок самоінформування людина формує ідеал самовдосконалення у вигляді певних бажаних якостей творчої особистості;

2) на основі створеного ідеалу особистість складає програму самовиховання, усвідомлюючи можливості досягнення якостей ідеалу, визначення послідовності дій із їх

утілення в певних вчинках і діях, визначення терміну реалізації етапів процесу самовиховання;

3) людина бере самозобов'язання щодо формування в собі бажаної риси чи їх сукупності на основі самопереконавання за допомогою власних інтелектуальних можливостей;

4) у ході виконання програми самовиховання обов'язково має бути самоконтроль — довільний і мимовільний, навмисний і ненавмисний;

5) для самовиховання важливий самозвіт — поточний і відстрочений, усний і письмовий (наприклад, у вигляді щоденника), монологічний і діалогічний. За його допомогою формується самооцінка результативності процесу самовиховання на всіх його етапах (проміжних і кінцевому), людина корегує свою поведінку, діяльність і вчинки;

6) для стимуляції самовиховання використовують самопереконавання та самонаказ — свідомий і несвідомий;

7) у процесі самовиховання в разі потреби доцільно застосовувати самозаохочення чи самопокарання як засоби стимулювання бажаних або гальмування небажаних тенденцій розвитку особистості.

8. Методи активізації та реалізації творчого досвіду

Алгоритм розв'язування винахідницьким задач (АРВЗ) Г.С. Альтшуллера існує у формі кількох модифікацій. Згідно з ним треба завчасно оволодіти певною послідовністю розумових дій, які сприяють відшукуванню нового технічного рішення:

- 1) аналіз задачі;
- 2) аналіз моделі задачі;
- 3) визначення ідеального кінцевого результату та фізичної суперечності;

- 4) мобілізація та використання речовинних і польових ресурсів;
- 5) застосування інформаційного фонду рішень;
- 6) змінення та заміна завдання;
- 7) аналіз засобу усунення фізичної суперечності;
- 8) використання отриманого результату;
- 9) аналіз ходу розв'язання задачі.

Таким чином, названі методи діагностики творчих здібностей недосконалі, тому з'являються все нові й нові тести для виявлення розумових здібностей і творчої обдарованості.

Тема 8. Психологічний механізм розвитку креативності

ПЛАН

- 1. Успадковане і набуте у творчих здібностях.*
- 2. Поняття про механізм розвитку творчих здібностей.*

3. Чинники, що сприяють та заважають розвитку креативності.

4. Проблема штучного стимулювання креативності.

5. Креативність у дошкільному і шкільному віці.

6. Творчий потенціал особистості як психологічна проблема

1. Успадковане і набуте у творчих здібностях

Питання про те чи переходять творчі здібності у спадок, чи розвиваються упродовж життя є одним з найактуальнішим у психології творчості.

В психологічній літературі (за В.М.Дружиніним) існує три підходи до вирішення цієї проблеми.

1. Здібності передаються у спадок.
Наприклад, відомі родини математиків

(Бернулі), музикантів (Бах, Штраус), письменників (Дюма) тощо.

2. *Здібності розвиваються під впливом середовища.* Творче середовище, що створюється старшими членами родини, їхній приклад впливає на розвиток творчих здібностей дітей та онуків. *Наприклад*, впливом сімейного середовища може, зокрема, бути пояснена спадкоємність професій в родинах.

3. *Гіпотеза взаємодії спадковості та середовища.* Наявність однакових здібностей у дітей та батьків пояснюється впливом творчого середовища, що є адекватним генотипу (сукупність генів, спадкова основа організму). Більшість сучасних досліджень підтверджують правильність саме цієї точки зору. *Наприклад*, згадаймо родину популярних кінорежисерів Андрона та Микити Михалкових. Батько – відомий дитячий поет, дідусь і мати –

художники. Змалку вони виховувалися творчим середовищем, яке відповідало їхнім задаткам.

2. Поняття про механізм розвитку творчих здібностей

В.М.Дружинін вважає, що механізм розвитку творчих здібностей (креативності) має наступний вигляд. На ґрунті загальної обдарованості під впливом мікросередовища та наслідування формується система мотивів та певних властивостей особистості (нонконформізм, незалежність, мотивація самоактуалізації тощо). У подальшому загальна обдарованість перетворюється на «актуальну» креативність.

У процесі опанування обраного виду діяльності креатив долає три послідовні *етапи розвитку наслідувальної активності*:

- 1) наслідуваннякопіювання;
- 2) творче наслідування;

3) наслідувальна творчість і лише найталановитіші креативи досягають вищого етапу, де «починається невідоме».

Більшість людей віддають перевагу скоріше наслідуванню існуючих зразків у житті та професійній діяльності, ніж створенню чогось принципово нового.

3. Чинники, що сприяють та заважають розвитку креативності.

Психологи виокремили низку психологічних чинників, що сприяють розвитку креативності («хелпери») (від англ. «help» - «допомагати») або, навпаки. стримують цей процес («стопери») (від. англ. «stop» - «зупиняти»).

За В.М.Дружиніним, чинниками успішного розвитку креативності можуть бути:

1. Відсутність у дитини зразка регламентованої поведінки.
2. Наявність позитивного зразка творчої поведінки.
3. Умови для наслідування

дитиною творчої поведінки дорослих та блокування проявів її агресивної та деструктивної поведінки. 4. Соціальне підкріплення творчої поведінки дитини.

Серед чинників, що заважають розвитку креативності, Г.Ліндсей, К.Халл і Р.Томпсон називають:

1. Схильність до конформізму, яка проявляє себе у намаганні бути подібним на інших, не відрізнятися від них у своїх судженнях та вчинках.

2. Боязнь бути «білою гавою» серед людей, виглядати дурним або смішним у власних судженнях.

3. Боязнь виглядати занадто екстравагантним і навіть агресивним у неприйнятті та критиці думок інших людей.

4. Боязнь відплати з боку іншої людини, позиція якої піддається критиці.

5. Завищена оцінка значущості власних ідей.

6. Підвищена тривожність, невпевненість у собі, боязнь висловлювати власну думку.

7. Надвисокий розвиток критичного мислення, що заважає розвитку творчого мислення.

4. Проблема штучного стимулювання креативності

Можливість дитини інтелектуально розвиватися (за Б.П.Нікітіним) не залишається незмінною. Мозок дитини, який в момент народження за масою становить 25% від мозку дорослої людини, особливо швидко зростає і «дозріває» в перші місяці й роки життя (до 9 місяців він подвоюється, до 2,5 років потроюється і до 7 років становить уже 90%).

Але відмінності у продуктивності творчої розумової праці різних дітей залежать не стільки від збільшення їхнього мозку, тобто

зростання кількості нових клітин та їхніх розмірів, скільки від кількості нейронів, що реально «працюють» та кількості міжклітинних зв'язків, що утворилися. Чим молодша дитина, тим легше відбувається процес утворення цих зв'язків, з віком він стає дедалі важчим.

Темпи подальшого нарощування інтелекту, зазначав М.М.Амосов, визначаються його вихідним рівнем до початку навчання у школі. Якщо він низький – зусилля вчителів будуть «недостатньо ефективними». На цьому підґрунті базується ідея прискореного розвитку дітей і, зокрема, стимулювання їхньої креативності. В останні роки ця ідея набула неабиякої популярності в Україні та інших країнах. Однак, практика її реалізацій показує, що означений процес може не тільки приносити користь, але й бути вельми шкідливим, загрожувати психічному здоров'ю дітей.

Дослідниками встановлено, що штучне підвищення креативності дітей загалом супроводжується їхньою невротизацією, порушує рівновагу у системі життєдіяльності тощо. Тому його слід використовувати дуже обережно. *Наприклад*, занадто інтенсивне стимулювання творчої та інтелектуальної активності дитини у «школі прискореного розвитку», може призводити до виникнення різноманітних захворювань, алергічних явищ, заїкання, енурезу, постійно виникаючого головного болю тощо.

5. Креативність у дошкільному і шкільному віці

Першим сенситивним (найбільш сприятливим) періодом для розвитку креативності є вік від 3 до 5 років. До трьох років з'являється потреба наслідувати дорослих, розвивається механізм копіювання їхньої поведінки. До 6 – 7 років активно розвивається

права півкуля, яку називають «творчій». За наявності стимулюючих факторів середовища у дитини формується «первинна креативність» (загальна здібність до творчості або загальна креативність).

Після вступу до школи розвиток креативності уповільнюється, спостерігається її спад, вона переходить у латентний стан. Натомість у цей період починає швидко розвиватися ліва («логічна») півкуля мозку, вербальна пам'ять та інші складові інтелекту, зменшується роль несвідомого у поведінці, зростає критичність до себе, розсудливість. Діти загалом активно наслідують найбільш значущих для них дорослих (вчителів), за їхньою вказівкою вчаться осуджувати відхилення від нормативу («неможна!») і доволі охоче – особливо це стосується дівчат – сприймають «запропоновані» стереотипи поведінки.

У підлітковому та ранньому юнацькому віці на тлі вікової кризи та зламу попередніх соціальних стереотипів спостерігається другий сенситивний період у розвитку креативності. Від 13 до 20 років на ґрунті загальної креативності формується спеціалізована креативність, тобто креативність у конкретній царині (музична, хореографічна, математична тощо). Особливу роль у цей період відіграє наявність професійних зразків, підтримка родини та однолітків. Окрім обрання конкретної сфери діяльності, визначається також «ідеальний» зразок творця, якому підліток намагається наслідувати, з яким ототожнює себе.

6. Творчий потенціал особистості як психологічна проблема

Під творчим потенціалом фактично розуміють обдарованість, готовність до діяльності, а в нашому випадку – творчу

обдарованість, готовність до творчої діяльності. Аналізуючи роботи дослідників здібностей та обдарованості (Г.С. Костюк, Б.М. Теплов, О.М. Матюшкін, Я.О. Пономарьов, Н.В. Кузьміна та багато інших), можна переконатися, що вони вживали ці поняття як синоніми.

Загальну структуру творчого потенціалу, яка може визначатися такими основними складовими:

1) задатки, нахили, що виявляються в підвищеній чутливості, певній вибірковості, наданні переваг чомусь перед чимось, загальній динамічності психічних процесів;

2) інтереси, їх спрямованість, частота й систематичність проявів, домінування пізнавальних інтересів;

3) допитливість, потяг до створення нового, до пошуку й розв'язання проблем;

4) швидкість у засвоєнні нової інформації, створення асоціативних масивів;

5) нахили до постійних порівнянь, зіставлень, вироблення еталонів для наступних порівнянь, відбору;

6) прояви загального інтелекту – розуміння, швидкість оцінювань та вибору шляхів розв'язку, адекватність дій;

7) емоційне забарвлення окремих процесів, емоційне ставлення, вплив почуттів на суб'єктивне оцінювання, вибір, надання переваг;

8) наполегливість, систематичність у роботі, цілеспрямованість, рішучість, працелюбність, сміливе прийняття рішень;

9) творча спрямованість на пошуки аналогій, комбінування, реконструювання, змін варіантів, економність у рішеннях, використанні часу, засобів та ін.;

10) інтуїтивізм – здатність до прояву неусвідомлюваних швидких (іноді миттєвих) оцінок, прогнозів, рішень;

11) порівняно швидке та якісне оволодіння вміннями, навичками, прийомами, технікою праці, майстерністю виконання відповідних дій;

12) здібності до реалізації власних стратегій і тактик при розв'язанні різних проблем, завдань, пошуку виходу зі складних, нестандартних, екстремальних ситуацій.

Творча людина розглядається н як така, що виражає вищий ступінь розвитку, підготовленості до конкретних видів діяльності й до життя в цілому, до зміни стилів поведінки, до пошуку виходів із кризових ситуацій, до найбільш конструктивного раціонального прийняття рішень у складних та екстремальних умовах. У попередніх публікаціях нами викладено окремі положення концепції, зокрема, ті її частини, які пов'язані з вивченням творчої обдарованості. У зв'язку з тим, що все актуальнішим стає питання про вищі рівні

проявів творчої активності, ми зупинимосся на необхідності вивчати талант, оскільки саме на цьому рівні творчої діяльності, проявів обдарованості вищого порядку найбільш виразно можна вивчати творчу особистість, творчу людину, її творчий потенціал.

До загального кола питань, які слід у цьому зв'язку розглядати, видається важливим включити зокрема такі положення:

- талант є однією з вищих форм прояву обдарованості, творчих здібностей, які своєрідно інтегруються у структурі конкретної особистості й розвиваються в конкретних цілком сприятливих соціальних умовах;

- розвиток таланту передбачає наявність певного конструктивного дисонансу, діалогу в системі «особистість – середовище», з чим пов'язані різного рівня конфлікти, за виключенням конфліктів, які можуть повністю

нейтралізувати творчу активність особистості та колективу;

- суспільний сенс та значення таланту обумовлені рівнями свідомості, сфери духовних та матеріальних потреб, спрямованістю особистості, системою її ціннісних орієнтацій та пріоритетів;

- психологічно визначальними у структурі талановитої особистості є тенденції до створення оригінальних продуктів у сферах науки, техніки, літератури, мистецтва, у виробничій діяльності та ін.;

- творча сутність таланту виражається у реалізаціях творчих стратегій реконструювання, комбінування та залучення аналогій як механізмів розумової діяльності обдарованої особистості.

Таким чином, більш широкий погляд на проблему творчого потенціалу особистості, звісно, викликає цілком логічну необхідність

включення в коло аналізу різних складових, які мають важливе значення у визначенні потенціалу, можливостей його реалізації на базі окремих складових, які дуже часто залишаються за межами уваги як теоретиків, так і практиків.

Тема 9. Розвиток креативності в родині і школі
ПЛАН

- 1. Родинні чинники розвитку креативності.*
- 2. Принципи розвитку творчих схильностей дитини у родині.*
- 3. Розвиток креативності у навчальному процесі школи.*

1. Родинні чинники розвитку креативності

За Володимиром Миколаєвичем Дружиніним аналіз родинних взаємин та їх вплив на розвиток креативності свідчить:

1. Гармонійність емоційних стосунків у родині призводять до низького рівня креативності дітей. Негармонійність означених стосунків між батьками, а також між батьками

та дітьми, психотичність перших, психологічні складності у дитинстві, навпаки, сприяють розвитку творчих здібностей. Це вірогідно пояснюється тим, що відсутність стабільності в родині, чітких вимог до дитини з боку дорослих протидіють ранньому формуванню в неї жорстких соціальних стереотипів. Крім того, як результат, творча особистість стає ще й психологічно нестабільною. Однак, це стосується насамперед креативів у царині мистецтва, художньої творчості. *Наприклад*, означеним умовам відповідають взаємини в родинях багатьох видатних письменників, художників, музикантів.

2. Більша вірогідність стати креативами є у дітей, що походять з родин, де один з батьків (особливо батько) чи обоє також схильні до творчості. Це пояснюється тим, що діти змалку ідентифікують себе з батьками. Якщо останні не є креативами, ототожнюючи себе з ними,

дитина формує схильність до «нетворчої» поведінки. Дослідження біографій видатних митців показали позитивний вплив на розвиток креативності сполучення наступних факторів: креативність одного з батьків та психічна ненормальність іншого. *Наприклад*, означене «сполучення», за Г.В.Сегаліним, характерне для М.В.Гоголя, Ф.М.Достоевського, О.С.Пушкіна, Л.М.Толстого та низки інших видатних митців.

Оптимальним варіантом родини для розвитку творчих здібностей є така, де:

1. Увага до здібностей дитини може стати організуючим фактором родинних стосунків.
2. Мають місце неузгодженість вимог, слабкість зовнішнього контролю за поведінкою.
3. Існують творчі особистості, з якими дитина себе ідентифікує.
4. Заохочується нестандартна поведінка дитини.

2. Принципи розвитку творчих схильностей дитини у родині

Джон Ландрам пропонує батькам спеціально розроблені принципи розвитку творчих схильностей дитини.

1. Поводитися з дитиною як з унікальною особистістю, прищеплюючи їй стійке самолюбство і впевненість у собі.

2. Демонструвати свою незалежність: активна діяльність батьків сприяє формуванню в дитини подібних поведінкових моделей.

3. Часто подорожувати, переїздити з місця на місце: нові враження і знайомства позитивно впливають на розвиток відваги, здатності імітувати й учать дітей не боятися незвичайних ситуацій.

4. Дозволяти дітям свободу вчинків і рухів, надати їм можливість випробувати ризик, досліджувати світ, відслідковуючи діяльність

дитини, щоб новий досвід не зашкодив її життю і здоров'ю.

5. Заохочувати дитину, не вживати слово «ні», розвивати сильні сторони, не звертаючи увагу на слабкості.

6. Переконати дитину, що відрізнятися від інших – це добре («лідери відрізняються від інших»).

7. В інтелектуальному вихованні дитини надавати перевагу вирішенню абстрактних проблем, використовувати конструктори, мозаїки-головоломки, відеоігри і радіо конструктори.

8. Широко використовувати читання книг, фільми, уявлювані герої яких відкривають перед дитиною необмежені перспективи розвитку і вивільняють її енергію.

9. Створити умови для того, щоб дитина отримувала знання з мистецтва, точних наук,

поезії, філософії («знання народжують ентузіазм»).

10. Створити дитині оточення, що стимулює її.

11. Спостерігати за надто активними (гіперактивними) дітьми але не заспокоювати їх ліками і не карати. Керувати їхньою поведінкою, але пам'ятати, що змінити її не можна.

12. Не обмежувати уяви дітей.

3. Розвиток креативності у навчальному процесі школи

Розвиток креативності учнів буде ефективним, якщо він є цілеспрямованим процесом, у ході якого вирішується ряд педагогічних завдань, спрямованих на досягнення кінцевої мети.

Е. Торренс вважає, що найвищі підйоми в розвитку креативності припадають на дошкільний вік (5 років), молодший шкільний

вік, а також на підлітковий і старший шкільний вік (9 років, 13 років, 17 років). Приблизно кожні чотири роки спостерігається певний підйом у розвитку креативності.

В. Дружинін підкреслює, що в розвитку креативності є два сенситивних періоди: перший – у 3–5 років, коли відбувається інтенсивний розвиток «первинної» креативності як загальної творчої здібності; й другий – у 13–20 років, коли розвивається «спеціалізована креативність», тобто здатність до творчості, пов'язана з певною сферою людської діяльності. Другий період найбільш пластичний, сприйнятливий до зовнішніх впливів. Креативність виступає значущим чинником, що визначає розвиток особистості.

Саме уява призводить до великих відкриттів і інновацій. Уява допомагає людям створювати красу в світі, дає путівку в життя

уському новому. Вона допомагає генерувати креативні ідеї й способи виконання завдань.

Креативна уява є одним із найбільш важливих компонентів властивостей особистості, особливо в дитячому віці. Креативна уява виявляється, насамперед, у вмінні створювати нові образи, встановлювати нові зв'язки між об'єктами, явищами, поняттями тощо. Основна тенденція в розвитку уяви молодших школярів полягає в переходах від переважно репродуктивних її форм до творчої переробки уявлень, від простого їх комбінування до логічно обґрунтованої побудови нових образів. Розвитку репродуктивної уяви у дітей молодшого шкільного віку важливо надавати особливої уваги. На думку деяких психологів, якщо не розвивати відтворювальну уяву в молодшому шкільному віці, то це неминуче призведе до гальмування креативного сприймання не тільки

в цьому віці, а й на наступних етапах розвитку особистості.

Л.С. Виготський приділяє велику увагу аналізу механізму креативної уяви – важливого компонента креативного потенціалу учня. На думку вченого, креативна уява включає в себе:

- виділення окремих елементів предмета, їх зміна;
- з'єднання змінених елементів у нові цілісні образи, систематизація образів та їх кристалізація в предметному втіленні.

Серед видів навчання, які використовуються в сучасній школі, найбільш сприятливими для розвитку креативності є *проблемне навчання* (організація процесу навчання, основа якої полягає в утворенні проблемних ситуацій, виділенні і вирішенні учнями проблем) та *особистісно-орієнтоване навчання* (активна пізнавальна діяльність учнів

під керівництвом учителя, що забезпечує становлення творчої особистості).

Розвиток креативності дітей під час навчання у школі здійснюється передусім за рахунок використання низки проблемно-пошукових методів організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності учнів. До них (за І.П.Анєнковою, М.А.Байдан та О.А.Горчакової) належать:

- *метод проблемного викладання* – викладач формулює проблему і вирішує її, учні стежать за перебігом творчого пошуку (їм надається своєрідний еталон творчого мислення);

- *частково-пошуковий (евристичний) метод* – викладач формулює проблему, поетапне вирішення якої здійснюють учні під його керівництвом;

- *дослідницький метод* – викладач ставить перед учнями проблему і вони вирішують її

самостійно, висуваючи ідеї, перевіряючи їх, підбираючи для цього необхідні джерела інформації, прилади, матеріали тощо.

У такий спосіб учні отримують *досвід пошуково-творчої діяльності* (вирішення завдань як інтелектуального, так і практичного характеру, що передбачає певні процесуальні риси творчої особистості). Дослідники розробили цілу низку технологій, які ефективно сприяють розвитку творчих здібностей. Однією з них є так зване ситуаційне навчання, коли учні, попередньо вивчивши інформаційний пакет навчального матеріалу («кейс»), ведуть колективний пошук нових ідей.

Умовами ефективного застосування цієї технології є:

- забезпечення достатньо високої складності пізнавальних проблем, які потрібно вирішувати;

- створення викладачем логічного ряду запитань, щодо пізнавальної проблеми;
- створення атмосфери психологічного комфорту;
- відведення спеціального часу на осмислення способів вирішення проблеми;
- організація спеціальної підготовки викладачів до запровадження цієї технології.

Креативність у шкільні роки можна розвивати також за допомогою позакласної та позашкільної роботи з учнями. У цьому сенсі, найбільш популярні предметні гуртки, музичні, танцювальні колективи, шкільні театри і студії, творчі групи, команди КВК, Мала академія наук (МАН) тощо.